

A Pécs, Káptalan utca 6. teleknél előkerült római kori emlékek értelmezési lehetőségeiről

TÓTH ZSOLT

Janus Pannonius Múzeum
e-mail: tothizs@gmail.com

Rezümé: A Pécs, Káptalan utca 6. épület alatt 1841-ben római mozaikpadló került elő. 1927-ben az épület déli oldala előtt egy közműárokban szarkofág, attól nyugatra íves fal és egy épület déli része bejáratlalt látott napvilágot. A kutatásban eltérő nézetek alakultak ki a jelenségcsoport értelmezését és datálását illetően. Az elsődleges források részletes elemzése, a környező területek kutatási eredményei és a terepadottságok alapján a problémakör részlegesen megoldhatóvá vált és egyes nézeteket ki lehetett zárni.

Biztosra vehető, hogy a mozaikpadló nem egy 3. századi villa-szerű épülethez tartozott, hanem egy késő római temetői épület része volt. A mélységadatok alapján egy részlegesen földbe süllyesztett, egyterű, nagyméretű épület lehetett, festett belső vakolattal. Ezt a Karoling-korban és az Árpád-kor időszakában templomként használhatták, a tatárjárás alatt pusztulhatott el, utána elbontották. Talán az íves fal és a szarkofág is ehhez tartozott, de ez hitelesítést igényel.

A déli oldalán bejáratlalt rendelkező épületről egyértelműen megállapíthatóvá vált, hogy azonos a 2005-2006. évben feltárt XXIV. számú sírkamrával.

Kulcsszavak: Sopianae, késő római, ókeresztény temető, temetői épületek, sírkamra, Karoling-kor, Árpád-kor, római mozaik, szarkofág

On the Possibilities of Interpretation of the Roman Finds at Pécs, 6 Káptalan Str.

Summary: In 1841, a Roman mosaic floor was discovered beneath the building at 6 Káptalan Street in Pécs. In 1927, a sarcophagus was unearthed in a pipe trench in front of the southern side of the building, along with a curved wall to the west and the southern section of a structure with an entrance. Divergent views emerged in research regarding the interpretation and dating of this group of findings. However, based on a detailed analysis of primary sources, the research results of surrounding areas, and the topographical features, some aspects of the issue could be partially resolved, and certain hypotheses were ruled out.

It is certain that the mosaic floor was not part of a 3rd-century villa-like structure but rather belonged to a late Roman cemetery building. According to depth measurements, it was likely a large, single-room structure that was partially sunken into the ground, featuring painted interior plaster. During the Carolingian and Árpád

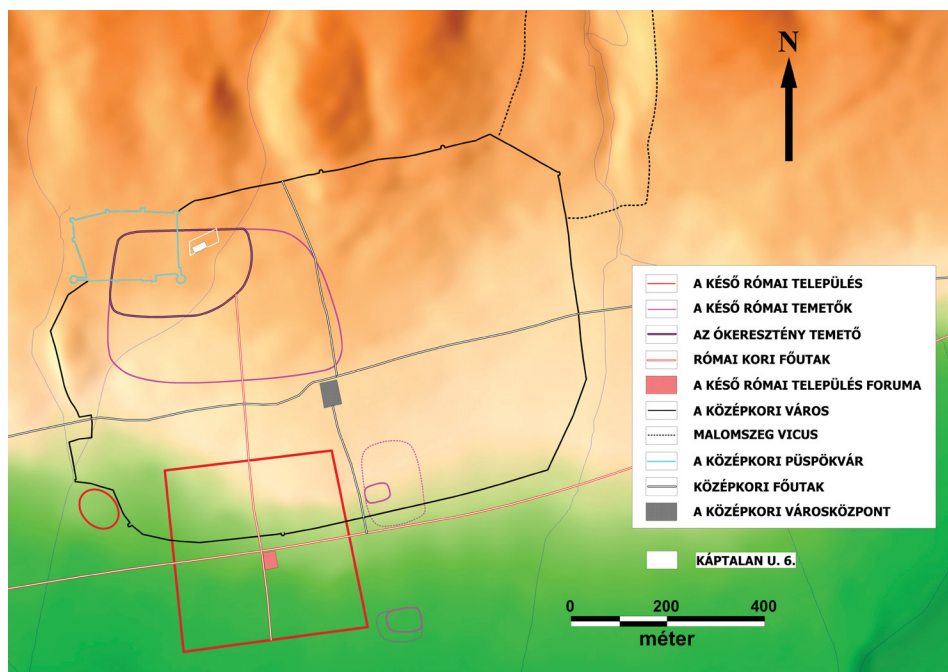
periods, it may have been used as a church, but it was destroyed during the Mongol invasion and subsequently dismantled. The curved wall and the sarcophagus might have been part of this structure, but further verification is needed.

The building with an entrance on its southern side was definitively identified as corresponding to the XXIV burial chamber excavated in 2005–2006.

Keywords: Sopiana, late Roman, early Christian cemetery, cemetery buildings, burial chamber, Carolingian period, Arpadian-Age, Roman mosaic, sarcophagus

1. Bevezető

A történeti belváros északnyugati része Pécs legösszetettebb és legértékesebb régészeti örökségét rejt. A késő római időszakban Sopianae római település északi temetőjének északnyugati, ókeresztény része esett erre a területre.¹ A hely keresztény jellege eredményezte, hogy a 9. században a hittérítő munka részeként a Karoling-kori települést az antik kori hittársak sírjainak helyén hozták létre.² Ezen meglévő település és keresztény lakossága képezte az 1009-ben alapított, az egyik legkorábbi Szent István kori egyházmegye, a Pécsi Püspökség alapját és előzményét, valamint ez határozta meg az egyházmegye központjának a helyét.³ (1. kép) A püspöki székhely épületeit a középkor időszakában védművekkel látták el, várrá építették ki. A környezetében fekvő területek fejlődése a püspöki központ fejlődésével függött össze.⁴ A Pécs, Káptalan utca 6. számú telek az egykori ókeresztény temetőrész északai szélén, annak középső sávjában helyezkedett el. A középkor időszakától a püspökvár keleti előtere esett erre a területre.

1.: A Káptalan utca 6. telek és épület elhelyezkedése a római kori és a középkori viszonylatban

A késő római temető régészeti kutatását nagyban megnehezíti, hogy területére a középkor időszakától napjainkig rátelepedett Pécs város egy része. Egy-egy te-

¹ Sopianae római kori topográfiai fejlődéséről: TÓTH – KOVALICZKY 2021.

² Pécs Karoling-korának problematikájáról és jelentőségéről: TÓTH 2016.; TÓTH 2017b.

³ Erről ld.: TÓTH 2016, TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI 2020.

⁴ A püspökvár és környezetének fejlődéstörténetéről: BUZÁS 2016; VIZI – GERE 2015; BUZÁS – TÓTH 2020, valamint TÓTH é.n.

metői épület és/vagy sírcsoport ezen körülmények fennállása miatt általában valamilyen beruházás földmunkái során látnak napvilágot. A kutathatóság mértékét a legtöbb esetben a beruházás határa korlátozza le, amely az esetek egy részében csak egy-egy temetői épület részleges megismerését teszi lehetővé. További problémát jelenthet, hogy ha csak szűkszavú információk állnak rendelkezésre adott emlékről, amelyek alapján többféle értelmezési lehetőség is adódik a kutatók számára. Az a szerencsésebb esetek közé tartozik, hogy az egykoron napvilágra került épített emlék visszatemetett, vagy csak részben elpusztított állapotban a mai napig megmaradt a föld alatt és ezáltal fennáll a lehetőség annak a későbbi hitelesítésére. A rosszabbik helyzet az, amikor a feltárt épület megsemmisült és így nem lehet utólagosan új információkat szerezni.

Az előző bekezdésben ecsetelt nehézségek a Káptalan utca 6. telek ma is álló épülete (Martyn ház – 2. kép) alatt és annak déli előterében előkerült emlékek esetében halmozottan fennállnak. Ráadásul ezekhez társul még az egymáshoz nagyon közel előkerült, külön-külön is többféleképpen értelmezhető emlékek összetartozásának a kérdése is. Miről is van szó konkrétan? 1841-ben a ház építésekor az épület alatt római kori mozaikpadló került elő. A hozzá tartozó épületről azonban nincsenek információink. Nem ismert az épület kiterjedése, s így funkciója is bizonytalan. A hely késő római kori temető jellegéből adódna, hogy egy temetői épülethez kössük. Ez esetben még meg kellene határozni, hogy egy felszín alatti sírkamrához, egy afölött álló memoria épülethez vagy egy részlegesen földbe süllyesztett épület padlózatához tartozott-e? A közölt mélységadatok földalatti építményre utalnak, de a természetes domborzati viszonyok miatt ez sem egyértelmű.⁵ Mivel a temető feltárt épületeiben ez idáig nem került elő mozaikpadló, felmerül a lehetőség, hogy analógiák alapján más épülettípushoz kössük a mozaikot, amely egyben időbeli helyzetét is módosítaná. A temető előtti időszakból Sopianae település környezetében, attól északra fekvő területen egy villa urbana funkciójú épület jöhetne szóba a Severus kor időszakából.⁶ Ez esetben még mindig meg kellene határozni, hogy annak mely részéhez köthető.

1927-ben egy szűk és mély közműárokban kerültek elő római kori jelenségek. A kutatható terület jellegéből adódóan ezek értelmezése már elvi szinten is nehézségekbe ütközik. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az elsődleges forrásból származó tudósításnak több változata is ismert, s nem teljesen ugyanaz szerepel bennük. Ami biztos, hogy a Káptalan 6. épület előtt késő római kori szarkofág került elő, ami biztosan a temetőhöz tartozott. Ezen kívül annyit tudunk még, hogy ettől nyugatra íves, festett felületű falszakasz és egy kőfalú helyiség keleti és nyugati fala, a kettő között annak bejárata került elő (továbbiakban: „bejáratos épület”), amelynek két oldalán téglaoszlopok voltak. A leírás alapján tehát három jelenségről van szó, de az nem állapítható meg, hogy egymással milyen kapcsolatban állnak. Nem tudjuk, hogy a szarkofágtól nyugatra előkerült két objektum milyen messze volt attól, valamint a kettő egymástól. Ezen kívül a két épületmaradvány kifestésére vonatkozólag is több variáció ismert az elsődleges adatok alapján, s az is le-

⁵ Részletesebben ld. a 2. és 3. fejezetben. Itt kell megjegyezni, hogy amennyiben felszíni temetői épülettel (cella memoriae) számolunk, akkor az alatt elméletileg meg kellett volna találni a sírkamrát. Erről azonban nem tudósít Haas. Ettől még elvileg lehetséges.

⁶ Annyi bizonyos, hogy nem Sopianae település területén feküdt. – Ld. TÓTH – KOVALICZKY 2021, 13–14. Ahhoz viszont túlságosan közel van a településhez, főleg annak északi temetőjéhez, hogy klasszikus értelemben vett villagazdasággal, azaz a villa urbana mellett villa rustica résszel és ezekhez tartozó birtokkal számoljunk a területen. Erre vonatkozóan ld. LÁNYI 1990, 222. Előbbieket alapján jelen írásban a „villa-szerű épület” kifejezést használjuk a villagazdaság villa urbana részének megfelelő épületre/épületkomplexumra.

het, hogy egyik sem helyes.⁷ Mélységadat csak a szarkofághoz ismert, ezáltal még az sem meghatározható, hogy az egykori földfelszínen álló, vagy felszín alatti épületről, vagy épületekről van-e szó?⁸

Összegezve: A szűkös és részben ellentmondásos elsődleges forrásanyag alapján nem dönthető el, hogy hány épület részlete került elő összesen 1841-ben és 1927-ben, ezeknek mi volt a funkciója és mikor épültek a római kor időszakán belül. Az egyetlen támpont a terület késő római kori funkciója, ami a temető volt.

2.: A Káptalan utca 6. telken álló Martyn ház és déli környezete napjainkban

Fentiek alapján magától értetődő, hogy a témával foglalkozó kutatók eltérő következtetéseket tudtak levonni a funkció(k), összetartozás és a datálás tekintetében. Jelen írásom célja, hogy az elsődleges források ismertetésén és értelmezési lehetőségeinek számbavételén túl, áttekintést adjak a kutatásban közzétett nézetekről, szükség esetén kritikai észrevételekkel ellátva azokat. Ezen felül a hely földrajzi és geológiai adottságai alapján, valamint a Káptalan u. 6. épület környezetében végzett régészeti feltárások eredményeit figyelembe véve értelmezési lehetőségeket vessek fel. Hozzá kell tenni, hogy a problémakör teljes megoldása a jelenlegi tudásszint alapján nem lehetséges teljes mértékben, viszont néhány egyértelműen téves megállapítás kiküszöbölhető. Hitelesítő ásatásokkal a Káptalan u. 6. épület déli, keleti és északi oldala mellett, valamint az épület keleti részén lévő pince alatt közelebb lehetne jutni a végső megoldáshoz. Pozitív eredmény, hogy a 2005–2006. évi feltárás eredményei alapján a „bejáratos épület” kérdése megoldottnak tekinthető.⁹

⁷ Utóbbi lehetőségre a Cella Septichora feltárásainál tett megfigyelések irányították rá a figyelmet. Részletesebben ld. 6. fejezet ide vonatkozó részei.

⁸ Itt annyival kedvezőbb a helyzet, hogy legalább a hozzátétőleges kezdőszintet ismerjük a közműásás időszakából.

⁹ Részletesebben ld. 6. fejezet ide vonatkozó részei.

2. Az elsődleges tudósítások az előkerült régészeti objektumokról, és az azokból levonható következtetések

2.1. Az 1841-ben előkerült mozaikpadló

A Káptalan utca 6. telken 1841-ben talált mozaikpadlóhoz Haas Mihály tudósítása az elsődleges forrás, amely három változatban jelent meg nyomtatásban.

1845:

„...nem messze a' székesegyházhoz 1841ben történt. Akkoron t.i. új kanonokház építése' alkalmával a' munkások római fürdőre akadtak, melynek hátulsó részében, 9 lábnyira a' földalatt két bécsi ölyni hosszú és szintolly széles mozaiktalajt találtak, mely égetett mészgymából készült és márvány és téglakoczkából képzett keresztekkel vala kirakva és szőnyegalakot mutatott, hasonló levén a' Pompeii és Herculumban talált mozaik padolatokhoz. Az egésznek igen helyes rajza a' nyil. könyvtárban látható, holott belőle jókora darab őriztetik is. Pajnády ur' pinczéjében is találtatott mozaiktalaj.”¹⁰

1846:

„1841-ben a székesegyház mellett római fürdőre vagy római ker. kápolnára találtak, mely keresztekkel ékesített mozaiktalajjal jeleskedett. Van szerencsém ennek hiv rajzát ezzel bemutatni. Frankfurtban, midőn Goethe emlékének alapját ásták, a miénkhez hasonló mozaiktalajra akadtak. A miénk gondosan be van jól magason sárga földdel földve. Szinte illy mozaiktalaj találtatott t. Pajnády ur udvarában. Ime, belőle mutatóvány. Ez is a főtemplom szomszédságában fekszik.”¹¹

1852:

„Ferner wurde in der Nähe der Domkirche im Jahre 1841, als man die Fundamente zu einem neuen Domherrhaus grub, ein röm. Bad (Caldarium) ausgegraben mit einem Mosaikboden, der den zu Pompeji befindlichen gleicht und mit vielen kleinen Kreuzfiguren geziert ist, was uns wieder auf das in unserer Stadt schon früh verbreitete Christenthum hinweist.”¹²

Összefoglalva: 1841-ben a Káptalan u. 6. telken az épülő ház hátsó része alatt, a felszíntől 9 lábnyira, vastagon sárga földdel fedve 2x2 bécsi öl méretű, négyzet alaprajzú római mozaikpadló került elő, amelynek mintázata márvány- és téglakockákból kirakott keresztekből állt, s amely római fürdőhöz vagy keresztény kápolnához tartozott a szerző szerint. Emellett megtudjuk, hogy a közelben is hasonló mintázatú mozaikpadló került elő.

Haas tudósítása alapján elég jól behatárolható az előkerülés helye. Az épület déli frontja néz a Káptalan utcára, így a hátsó rész annak északi részét jelentheti. Fontos kiemelni, hogy a ház alatt került elő, ugyanis magának a teleknek a déli határa az utca

¹⁰ Idézet: HAAS 1845, 226.

¹¹ Idézet: HAAS 1846, 220.

¹² Idézet: HAAS 1852, 11.

felől 64,66 m hosszú, amelyből a ház csak 29,40 m. Az épület 13,30 m szélességéből adódóan körülbelül 29,40x6,65 m nagyságú terület jöhet számításba elvi alapon.

Az akkori felszíntől mért előkerülési mélység is ismert, ami 2,84 m. Itt az a problematikus, hogy a ház építésekor az északi irányban meredeken emelkedő hegyoldalba egy vízszintes felületű teraszt alakítottak ki. A „felszín” lehet az „eredeti” és lehet az 1841-ben kialakított terasz szintje (a mai udvarszint) is. További nehézség, hogy nem tudjuk, hogy hol volt az építkezés megkezdése előtti, „eredeti” felszín, ugyanis már akár római kori, akár középkori teraszosítással is lehet számolni, amelynek mértékét nem ismerjük. Hozzávetőleges eredmény a közeli, a terület déli környezetében előkerült régészeti objektumok szintviszonyai alapján lehet meghatározni a természetes felszín szintjére vonatkozólag. A lehetséges korábbi szintalakítások ellenére a 2,84 m-es előkerülési mélység arra utal, hogy római kori viszonylatban földfelszín alatti helyiséghez tartozott a mozaik. Amennyiben a házhoz tartozó teraszszinttől számolnánk a közel 3 m-es előkerülési mélységet, úgy leginkább a ház keleti fele jöhetne szóba, ugyanis az van alappincézve,¹³ azaz az előkerülési terület hozzávetőlegesen 15,00x6,65 m nagyságú területre szűkíthető. Mivel a teraszszint kialakítása az alapás és a pince helyének kimélyítése előtt megtörténhetett, leglogikusabb, hogy a mélységadatot a kialakított terasz szintjétől, azaz a Martyn házhoz tartozó udvar szintjétől számítjuk. Ha az „eredeti”, a teraszszintnél magasabb állapotot vennénk alapul, akkor római kori felszíni építmény is szóba kerülhetne.

A mozaik szabályos négyzetes alaprajza arra utal, hogy a mozaik kompozíció teljes egészében megmaradt és nem egy nagyobb kompozíció letörött részletéről van szó. Ez alapján minimum 3,9x3,9 m belméretű helyiséggel lehet számolni, részleges fedettség esetén ennél nagyobb. Ez összevetési alapot ad az ismert temetői épületekkel. A belméret adat az átlagos méretű, kétszintes temetői épületek méretét szélességben meghaladja, az ismert nagyobb épületeknél viszont alapterületére vonatkozóan kisebb.¹⁴ A négyzetes alaprajz általánosságban nem jellemző a késő római temetői épületeknél.¹⁵ Mivel római kori épületfalakról nem történik említés, a tudósítás alapján nem lehet megállapítani, hogy a mozaik az egész helyiséget fedte-e, illetve azt sem, hogy a mozaikpadlós helyiséghez további épületrészek tartoztak-e?

Előbbieket alapján az épület funkciójára vonatkozóan semmi konkrétum sem állítható. Támpontot adhat az, hogy a már feltárt temetői épületeknél ez idáig mozaikpadlós helyiség még nem vált ismertté. A Pajnády úr udvarában/pincéjében (a Pezsgőház területe a Szent István tér keleti oldalán) talált mozaikról¹⁶ csak annyit említ meg Haas, hogy ábrázolás motívumai hasonlóságot mutattak a vizsgált mozaikkal. Ez alapján csak vélelmezni lehet, hogy egy „műhely” termékei, legalábbis hasonló keletkezési időt feltételez, amely a funkció meghatározásánál is döntő tényező. Annyi bizonyos, hogy mindkét mozaik a késő római temető területén került elő. A temetőhasználat előtti időszakból elméleti alapon egy villa-szerű épület jöhetne szóba a Káptalan utca területén a Severus kor időszakából. Ez azonban egy többhelyiséges épületkomplexum, azaz további épületmaradványokkal kellene számolni a mozaikos helyiség környezetében, valamint az épülethez tartozó tárgyi leletanyaggal is. A hasonló mintázat alapján elvileg a másik helyszínen is ugyanilyen épület

¹³ A pince helyzetéről ld. *MAGYAR* 2015, 5. Fig.2.; *VADAY – GÁBOR* 2022, 87. Pl. XXVI. és Pl. XXVIII. 1. és 2.

¹⁴ A temetői épületek méretéről összehasonlításképpen: *TÓTH – POULET* 2022, 57, 47. ábra és 58.

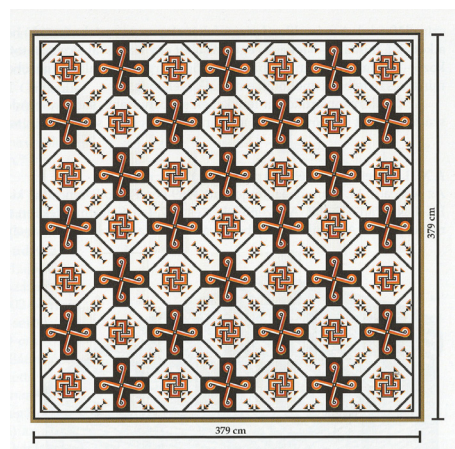
¹⁵ A II. számú temetői épület sírkamrája (Korsós sírkamra) és a székesegyház alttemploma alatti részlegesen földbe süllyesztett épület közelít ehhez.

¹⁶ Erről ld. *VADAY – GÁBOR* 2022, 36–37.

jöhetne szóba ugyanebből az időszakból. Ez a hely azonban a 3. században is olyan közel volt a használt temetőrészhez, hogy ez nagy bizonyossággal kizárható.

A sárga földdel való vastag elfedés kétféleképpen értelmezhető elvi alapon. Egy, a természetes felszín szintje alá mélyen besüllyesztett helyiségről van szó, amely az épület használaton kívül kerülése után könnyen feltöltődhetett a természetes talaj alatti, a helyszínen több méter vastagságban jelen lévő pannon homokkal.¹⁷ Érdekes viszont, hogy romokról és törmelékes pusztulásrétegről nincs említés, pedig ennek törvényszerűen jelen kellene lennie. Mindenesetre a padlószintnek jóval mélyebben kellett lennie, mint az attól északra lévő felszín a betöltődés fizikai megvalósulásának lehetőségéhez. Ez az eshetőség a sírkamrára vagy részlegesen földbe süllyesztett temetői épületre utal. A másik változat szerint még a temetőhasználat előtt történt a területen teraszosítás, s ezáltal felszíni épület padlózatához is tartozhatott a mozaik, valamint a feltöltődés is lehetséges volt az északi, magasabb területről lemosódott anyaggal.

Épületfalak ismerete nélkül leginkább a mozaikkompozíció (3. kép) párhuzamok alapján történő datálása vihet közelebb a megoldáshoz. A motívumok között van olyan, amelyet a császárkor hosszabb időszakában is használtak, azaz a 4. század előtt is, de az összkép alapján a 4. század második fele - 5. sz. eleje a leginkább elfogadott, amely egybeesik a késő római temetői épületek építésének idejével.¹⁸

3.: A Pécs, Káptalan utca 6. épület alatt talált mozaikpadló elméleti rekonstrukciója Vaday A. szerint

Összegezve: Az adatok afelé mutatnak, hogy nem egy 3. századi villa-szerű épület része a mozaik. Az össz formakincs, méret, előkerülési szint, a felette előkerült vastag homokréteg, s a terület késő római kori temető funkciója, valamint a villához tartozó tárgyi leletanyag hiánya afelé mutat, hogy itt egy temetői épülettel lehet számolni leginkább. Mivel sírkamrában kizárhatjuk a mozaikot, leginkább egy részlegesen földbe süllyesztett épületről lehet szó elsősorban.¹⁹ Ilyen épület a közelben található hétkaréjos épület, a Cella Septichora is. Míg utóbbinak K-Ny-i irányú a fő-tengelye nyugati bejárattal, a Káptalan 6. telek területén elhelyezkedő épületnek délen lehetett a bejárata a terepadottságok alapján, azaz a fő-tengelye É-D-i tájolású volt. A bejárat előtt valamilyen szintű teraszosítással mindenképpen számolni kell.

¹⁷ A földrajzi és geológiai viszonyokról ld. a 3. fejezetet.

¹⁸ A mozaik datálásáról ld. 5. fejezet.

¹⁹ A felszíni épület azért kevésbé valószínű, mert akkor az alatt elő kellett volna kerülnie a sírkamrának, vagy minimum a padlószint alá süllyesztett temetkezés(ek)nek.

2.2. Az 1927. évi közműárok régészeti jelenségei

Az 1927-ben előkerült jelenségekhez Fejes György az elsődleges forrás. Három variánsa van a híradásának. Kettőt saját maga közölt, a harmadik pedig a tőle származó szóbeli információk alapján jelent meg.

1927 április 17.:

„A Káptalan-utca 6. sz. ház előtt március 28-án, egy pécsi mészkőből kifaragott 12 cm. vastag falú hatalmas sirládát, sarcófagot találtam 270 cm. mélyen. Teteje félköríves kifaragott homokkő volt, mit már régebben megrongáltak, s most a köfejtő gép még több darabokra törött. A sarcófág fedelének négy sarkán egy-egy akrotérium volt, melyek közül kettő még ép. A sarcófágban és a körülötte talált tárgyak az érdekes leletek közé tartoznak. A sirládában egy férfi koponyát, lábszár és karcsontot, egy Diocletian pénzét – és a sarcófág mellett egy római téglából kifaragott bárány fejét és vonalas diszitéses szürke agyag töredéket találtam.

E sarcophágtól nyugatra egy félkörívben végződő falat, melyen sárga színű festés nyoma volt látható, egy zárt helyiség keleti és nyugati falát, s ebbe bejutó ajtónak római téglából épített oszlopait 95 cm. széles, bejárattal találtam meg. Sajnos a csatorna árok kiszabott irányától eltérni nem tudtam, s így nem győződhettem meg feltevésemről, mely e helyen egy sírkamrárt sejtett.

A pécsi festett kubikulumnak közelsége, a sarcófág mellett talált bárányfej, s e határozottan bezárt területnek épült falak – azt engedik következtetni, hogy a sarcófág római kori keresztény temetkezés emléke. Ilyen római kori keresztény emléket találtak 1868-ban Kővágószőlősen is, hol a sírkamra szintén boltozva volt.”²⁰

1927 (?):

„1927. márc. 28. Káptalan u. 6. számú ház előtt egy pécsi mészkőből kifaragott 12 cm vastag hatalmas sirládát találtam 270 cm mélyen. Teteje félköríves, kifaragott homokkő volt, mit már régebben megrongáltak, s most a köfejtő gép még több darabra tört. A szarkofág belső szélessége 80 cm, magassága 70 cm, hossza 200 cm volt. Fedelének négy sarkán egy-egy akrotérium volt, melyek közül kettő még ép. A sarcophagban és körülötte talált tárgyak az érdekes leletek közé tartoznak. A sirládában egy koponyát, lábszárt és karcsontot és a Diocletianus /284-305/ római császár nagyalakú bronz pénzét találtam. Felirata: Av., IMP C DIOCLETIANUS P F AVG; Rv., GENIO POPULI ROMANI SIS verdejeggyel. – A szarkofág mellett egy téglából faragott bárányfejet ábrázoló konzolt és agyagedény töredéket találtam. A sirládából nyugatra egy félkörívben végződő faltöredék volt sárgaszínű festés kék csikkokkal, továbbá egy zárt helyiség keleti és nyugati fala, s ebbejutó ajtónak római téglából épített oszlopai 95 cm széles bejárattal, a falakon több helyütt megvolt a festés nyoma, melyek közül a megszerezhetőket a múzeumban helyeztem el.”²¹

1938-ban Nagy Lajos az alábbiakat írta Fejes György szóbeli közlése alapján.²²

„... a Káptalan-utca 6. sz. ház előtt egy összerombolt és egykor festett sírkamra került elő. A sírkamra ugyanolyan dongaboltozatos, mint a többi Pécssett talált sírkamrák. Magassága majdnem 2 m, keletre 280 cm hosszfal maradt meg, míg a nyugati hosszfal csak 210 cm nagyságban került elő; a többi részét, valamint az északi részét lebontották már. Festés nyomait világosan fel lehetett ismerni, s egyes töre-

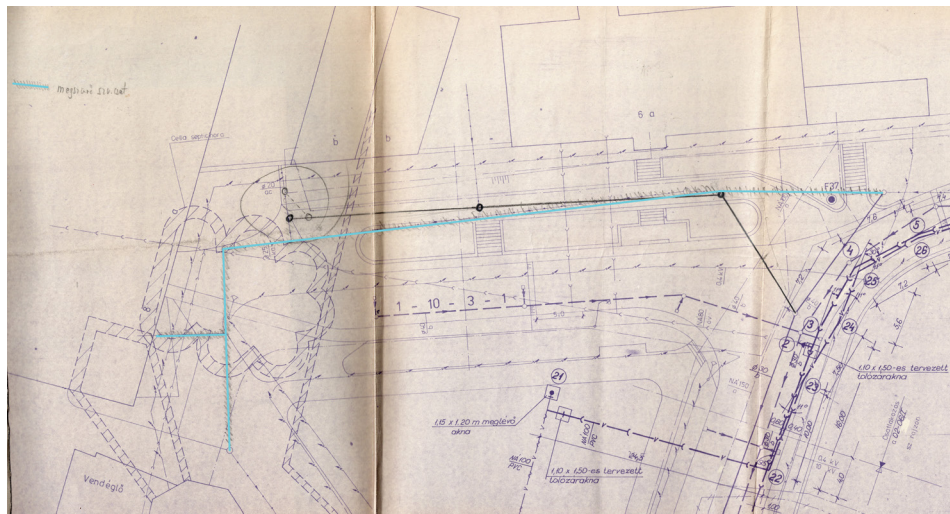
²⁰ Idézet: FEJES 1927a

²¹ Idézet: FEJES 1927b

²² NAGY 1938, 41. 1. jegyzet.

dékekből következtetve figurális díszítésekkel is el volt látva. Mindenesetre a nagy keresztény temetőhöz tartozott...”²³

1927-ben a Káptalan utca területén szennyvíz vezeték fektetés folyt. A Fejes által említett régészeti jelenségek egy szűk árokban és a szarkofágnál említett mélységadat alapján mélyen a mai felszíntől kerültek elő. Ezen tényezők már eleve bekorlátozták az alapos megfigyelhetőséget. Az értelmezést elősegítő rábontásra, árokszélesítésre Fejes közlése szerint nem volt lehetőség. Szerencsés módon a közművezeték helyzetét több forrásból is ismerjük.²⁴ A nyomvonal a telekhatárral közel párhuzamosan, a járda és az úttest közti teraszon haladt. (4. kép)
A Káptalan 6. épület elé lokalizálható szarkofágról nem dönthető el a közlés alap-

4.: Az 1927-es szennyvíz vezeték nyomvonala (világoskék)

ján, hogy egy sírkamrában állt vagy egy földbe ásott temetkezés lehetett. A mellette talált téglakonzol viszont, amennyiben az nem bolygatás útján került a sírláda mellé, arra utal, hogy egy helyiség padlózatán állt, s a téglakonzol az épület pusztulásakor került oda. A közölt 2,70 m-es mélységről nem dönthető el egyértelműen, hogy az az észlelési szintre, azaz a szarkofág tetejére vonatkozik, vagy a szarkofág aljára, de inkább az első lehetőség a valószínűbb. A lelőköörülmények alapján már eleve bolygatott volt, s a közműárok gépi ásásakor további sérüléseket szenvedett. A benne talált Diocletianus pénz alapján egyértelműen a késő római temetőhöz lehet kötni. Az érme mindössze terminus post quem datálást tesz lehetővé. A terület ismert sírkamráit temetőn belüli helyzetük alapján (temető északi széle) a 4. század utolsó harmadánál korábbra nem lehet datálni, a Cella Septichora építését pedig szinte biztosan az 5. század elején kezdték el.²⁵ A szarkofág mellett talált téglakonzol pedig egyértelműen egy nagyobb temetői épület közelségére utal, amelynek volt felszíni épületrésze. A szürke, vonalas díszítésű kerámia leginkább valamilyen

²³ Idézet: *NAGY* 1938, 40–41.

²⁴ *KÁPTALAN VÍZ* 1977; *GOSZTONYI* 1939, 98. 7. sz. rajz; 2005–2006. évben a fizikai valójában előkerült a Cella Septichorától É-ra és ÉK-re.

²⁵ Erre a befejezetlen állapotból lehet következtetni leginkább.

Árpád-kori edény lehetett, ami a terület kora középkori használatára bizonyíték. Az edény konkrét ismerete nélkül a Karoling-kort sem lehet kizárni.

Nem tudjuk pontosan, hogy az íves fal és az ajtónyílásos, boltozott helyiség milyen távolságban volt a szarkofágtól. Annyi bizonyos, hogy a Káptalan 6. épület és a Cella Septichora északi középső apszisa között kell lokalizálni ezeket, ugyanis a közművezeték utóbbi fala fölött déli irányba fordult. A leírás sorrendisége alapján a szarkofágtól nyugatra lehetett az íves fal, attól nyugatra pedig a bejáratos helyiség. Fontos kiemelni, hogy Fejes ezek mélységadatait nem közli. Az íves fal, amennyiben római kori, mindenképp egy apszis részlete lehetett, amely egy nagyobb temetői épületre vagy egy nagyobb épület apszisban záródó helyiségére utal. Sajnos Fejes az ívelés irányát nem közli, ami valamelyest közelebb vinne a lokalizálásban és esetleg az 1841-es mozaikpadlóval való összetartozás kérdésében is. Fejes közlése szerint egy kifestett helyiségről van szó, sárga alapon kék csíkos festést figyelt meg. Mivel festett vakolatdarabokat gyűjtött be, nem biztos, hogy az épületfalon látta, valószínű, hogy a betöltésből szedte ki ezeket.

A zárt helyiség szélességét Fejes nem adta meg, a hosszát pedig a közműárkokban eleve nem lehetett meghatározni, így az épület/helyiség kiterjedése nem meghatározható. A leírás alapján annyi bizonyos, hogy a déli oldalon volt a bejárata, melynek a 0,95 m-es szélessége is meg van adva. Téglából kör keresztmetszetű oszlopokat biztosan nem építettek, szögletes sarkú pillérekről lehet szó. Fejes leírása alapján a bejárat két oldalán kellett elhelyezkedniük, a bejárat előtt, azaz attól délre. Meglátásom szerint elvi szinten három féle értelmezési lehetőség adódik, mindegyik temetői épületre utal. Az V. számú temetői épületnél kő alapzaton, téglából kereszt alakban falazva a bejárat előtti „porticus” tartópillérei vannak az épületbejárat két oldalán. Ez a megoldás itt is elképzelhető. Ez alapján egy átlagosnál nagyobb, részlegesen földbe süllyesztett késő római temetői épület a leginkább elképzelhető, amelynek déli, a felszínről induló bejáratát egy mesterséges teraszon alakították ki, ahol a porticus helyezkedett el. A második lehetőség egy földalatti sírkamrára utal. A XIX. és a XX. sírkamránál volt megfigyelhető, hogy a déli falban lévő bejárat előtt, attól irányban kissé eltolva, egy második bejáratolt boltívet is építettek, azaz egymás előtt két bejáratolt boltozás volt. Ez alapján ennek az „elő boltívnak” a maradványaira is lehetne gondolni. A harmadik lehetőség szintén sírkamrára utal. 2005–2006. évben a Káptalan utcában a XXIV. számú temetői épületnél a bejárat két oldalán, a déli irányban röviden előreugró, téglából épített „pofafalak” jelentkeztek. Korábban a IX. számú sírkamránál ugyanezt lehetett megfigyelni. Ezek a bejárat két oldalán a mögöttük lévő földet, s egyben az épület déli falát támasztották, boltozásuk nem bizonyítható, azaz valószínűleg támfalként/támpilléerként funkcionáltak. Lényegében mind a négy épületnél a bejárat két oldalának megerősítése volt a cél. A XXIV. számú temetői épületnél megfigyeltek arra utalnak, hogy a Fejes által említett bejáratos épület azzal lenne azonos, ugyanis a sírkamra bejárata 0,94–0,95 m széles, valamint az 1927-es közművezeték átmegy a bejárat vonalán és átvágja a nyugati „pofafalat”. Ennek az eshetőségnek a valószínűségét az rontja, hogy a XXIV. számú sírkamra falain nem kerültek elő kifestés nyomai.

Fejes az íves falnál és a bejáratos épületnél is kifestett falakról ír. Az egyik tudósításában azt említi, hogy „...a falakon több helyütt megvolt a festés nyoma, melyek közül a megszerezhetőket a múzeumban helyeztem el.”²⁶ Leszedte volna a kőfalazatról a festett vakolatdarabokat? Nem nagyon elképzelhető. A logikus megoldás az, hogy a festett vakolatdarabok a közműárkok betöltésében voltak és Fejes a kisedett földből gyűjtötte be a festett darabokat. Ezen darabok alapján logikusan következett arra, hogy az épületmaradványok falazatai festettek lehettek. Azzal azonban

²⁶ Idézet: FEJES 1927b

nem számolhatott, hogy ezek nem az íves falhoz vagy a bejáratos helyiséghez tartozhatnak. A Cella Septichora feltárásánál már Gosztonyi is észrevette és le is írta, hogy az épület falai feletti törmelékréteg nem a Cella Septichorához tartozik.²⁷ Ugyanezt lehetett megfigyelni a 2005–2006. évi feltáráson is. Ezen kívül a Cella Septichorától keletre a VIII. és IX. számú temetői épület feltárásánál is festett vakolatdarabok kerültek elő, habár a sírkamrák falai nem voltak festettek.²⁸ Az adatok arra utalnak, hogy ezen három épülettől valahol északi irányban egy kifestett falú épülettel kell számolni, amelynek a pusztulásrétege szétszóródott annak környékén.²⁹

5.: a: Téglakonzol a II. számú Cella Trichora területéről;
b: A téglakonzolok alkalmazása római épületnél

A Fejes által „faragott bárányfejnek” nevezett tárgy nem más volt, mint téglakonzol, amely az épület tetőzete alatti párkányzatot díszítette. (5. kép) A téglakonzolos díszítés meglehetősen egyedi jelenség, nem általános tartozéka a memoria épületeknek. A Rózsakertben feltárt II. számú Cella Trichora esetében biztosan alkalmazták.³⁰ Ezenkívül a Káptalan u. 6. környezetében a Cella Septichora betöltéséből³¹ és a VIII. és IX. számú sírkamra feltárásánál³² került elő. A hétkaréjos épület meg sem épült, így annak tetőzetéhez ezek a darabok nem tartozhattak. Az attól kelet-délkeletre fekvő két sírkamránál az sem egyértelmű, hogy volt-e fölöttük memoria épület. Ha volt is, az átlagos méretű épületnél a konzolos megoldás nem valószínű. A téglakonzolok esetében is ugyanazzal az eshetőséggel kell számolni, mint a festett vakolatdaraboknál: egy másik, ezektől északi irányban fekvő épülethez tartoztak eredetileg és a bontás/pusztulás után szóródtak szét a környéken. Az eltérő lelőhelyeken előkerült téglakonzolok nagyfokú hasonlósága arra utal, hogy egy helyen és egy időszakban készültek. A kifestett falazat és a téglakonzolok együttesen egy nagyobb, jelentősebb késő római temetői épületre utalnak valahol a Káptalan utca 6-8. telek területén. Az ismert adatok alapján ez leginkább a mozaikpadlós

²⁷ GOSZTONYI 1939, 100–101.; GOSZTONYI 1940, 60.; GOSZTONYI 1943, 12.

²⁸ Erről ld. a 6. fejezetben írtakat.

²⁹ A gravitáció és az esővíz egyaránt segített az északról délre lejtő felszínen ennek megvalósulásában.

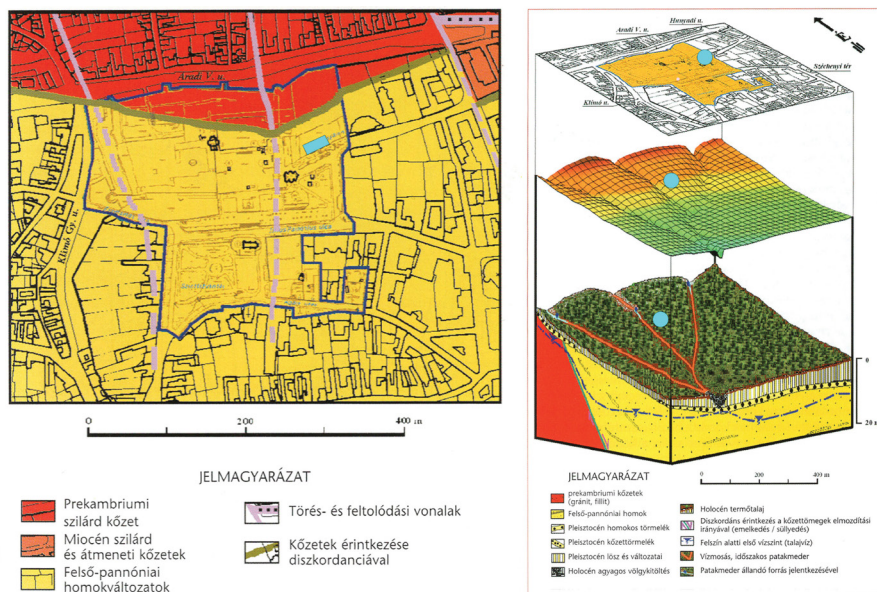
³⁰ A szerző feltárása és személyes megfigyelése.

³¹ Szerző személyes megfigyelése.

³² Ld. 6. fejezet.

épület lehetne. Ez alapján a Káptalan utca 6. épület keleti fele alatt és attól délre egy többbpszisos (három, öt vagy több?) megépült, festett falú, legalább részlegesen mozaikpadlóval rendelkező késő római temetői épülettel lehetne számolni.

Nagy Lajos csak az ajtónyílásos épületről ír Fejes György szóbeli közlése alapján és egyöntetűen sírkamrának tartja. Meglepő módon itt a falhosszakra vonatkozóan konkrét adatok vannak közölve. Ez azért érdekes, mert Fejes azt írta, hogy a közműárok vonalán kívül nem kutathatott. Nagy már egyértelműen sírkamráról ír, amelynek még a belmagasságát is megadja. A kifestéssel kapcsolatban figurális díszítésről is ír. Fejes ilyesmiről nem tett említést. Nem lehet eldönteni, hogy esetlegesen Nagy Lajos értett valamit félre, vagy Fejes György elhallgatott részleteket az általa közölt tudósításokban.

6.: Geológiai és földrajzi viszonyok az UNESCO világörökség területén

3. A hely földrajzi³³ és geológiai adottságairól³⁴ (6. kép)

Adott hely földrajzi és geológiai adottságai behatárolják és meghatározzák, hogy az ember milyen mértékben és mire tudja használni az adott területet adott fejlettségi szinten. A Pécs, Káptalan utca 6. esetében a római kori területhasznosítást illetően a terület domborzata és vízrajza az elsődleges meghatározó természeti tényező. A római kori területhasznosítást jelentősen befolyásolta ezen kívül a terület geológiai felépítése és a római településnek (Sopianae) a területhez viszonyított fekvése. A környező területek feltárásaiból tudjuk, hogy a telek és környezetének területét természetes állapotában erdő borította, ami a homogén barna erdőtalajból határozható meg.

³³ Pécsre vonatkozóan: LÓCZI – GYENIZSE 2013. és TÓTH 2021.

³⁴ Az UNESCO világörökség helyszínre vonatkozóan: KRAFT 2006.

Maga a lakott település a Mecsek – hegység déli, enyhe lejtőszögű, már árvízmentes hegylábi lejtőjén alakult ki. Területét délről a Pécsi-víz mocsaras völgye határolta. A településtől északra a hegylábi lejtő, majd a Mecsek déli hegyoldala egyre meredekebben emelkedik északi irányba, emberi megtelepedésre egyre kevésbé alkalmas. A település létrejöttét, fejlődését, méretét nagyban befolyásolta, hogy mennyi és milyen minőségű ivóvíz és ipari víz állt rendelkezésre adott helyen. Sopianae, mint központi település kialakulásának helyét nagyban meghatározta, hogy a településtől északra megfelelő mennyiségű forrásvíz állt rendelkezésre, amelyet gravitációs úton el lehetett juttatni a településre csatornahálózaton keresztül. Ezen természeti adottságok mellett a hely közlekedés földrajzi adottságai ösztönözték a központi hely létrejöttét. Sopianae ugyanis K-Ny és É-D irányú fontos útvonalak találkozási pontjában feküdt. A romanizáció előrehaladtával és a munkamegosztás fejlődésével a vidéken villa-birtokok alakultak ki.

A lakott településtől északra fekvő területek a vízen kívül faanyagot biztosítottak, azaz fokozatos erdőirtással lehet számolni a település szűkebb környezetében. A meredekebb térszínű terület hasznosítási módját a római kori temetkezési szokások határozták meg lényegében az egész római kor időszakában. A temetőket a rómaiak mindig a lakott településen kívül, lehetőleg út mellett vagy közelében, a településhez közel hozták létre. A településtől északra jött létre Sopianae nagy temetője, amelyet részleteiben lényegében az egész római kor időszakában használtak.³⁵

A temető északi határát alapvetően geológiai adottságok határozták meg. A természetes talajtakaró rétegei alatt az alapkőzet a lejtőlösz, s ez alatt több méter vastagságban pannon homok halmozódott fel a történeti belváros területe alatt. Nagyjából a székesegyház vonalától északra viszont a lösz alatt már óidei szilárd kőzet (fillit) van felszín közeli helyzetben, azaz van egy nagyjából K-Ny irányú választóvonal.³⁶

7.: A pannon homokba belemélyített Cella Septichora

³⁵ Ld. 1. ábra.

³⁶ Ld. KRAFT 2006, 33. oldal ábrája – 6. kép a.

A temető északi határát lényegében a pannon homok kiterjedésének északi határa szabta meg. – A homokba könnyű volt sírokat és temetői épületeket beleásni. (7. kép)

A temető keleti és nyugati határát egy-egy természetes törésvonal határolta a Hunyadi utca,³⁷ illetve a Klimó utca vonalában. A közbeeső temetőterület tagolt volt, egy É-D irányú törésvonalban létrejött mélyedés osztotta egy keleti és nyugati részre.³⁸

Fentiek alapján a Káptalan utca 6. telek területe a „homokzóna” északi széléhez közel fekvő terület, azaz a temető északi szélén terült el. A korábbi temetőrésztől jól elkülönülten, az északi temető északnyugati részén, jól körülhatárolhatóan található a késő római, nagyrészt bizonyosan ókeresztény temető. Mindenesetre a balkáni és itáliai temetkezési szokásokból ötvöződött sírkamrás temetkezési szokás kialakulásának természeti előfeltétele volt a homok könnyű mélyítése, felszínalakítása.

Meglátásom szerint temetői épületnél nagyobb épületek, főleg épületkomplexumok létrejöttét, így villa(központok), villa-szerű épületek kialakítását a meglévő adottságok nem támogatták. Nagyobb épületet csak óriási mérvű teraszosítással és sok méter magas (kb. 5-8 m) támfal építésével lehetett volna létrehozni, A negatív előfeltételek még akkor is fennálltak volna, ha esetleg az egyes helyiségek egymáshoz képest szintkülönbséggel lettek volna kialakítva. Északról mindenképp gigantikus támfallal kellett volna zárni a területet, hogy a több méter magas, nagyrészt laza homokból álló partfalat meg lehessen tartani. Az esővíz elvezetés is megoldandó feladat volt. Egy nagyobb épületnél ezt hatványozottan nehéz lett volna kivitelezni. Emellett a laza homokot rendkívül könnyen mosta volna ki a meredek hegyoldalon nagy munkavégző képességgel rendelkező csapadékvíz.

Villa-szerű épület (és ahhoz tartozó fürdő) vízellátásához (ivóvíz, fürdővíz és esetleges ipari víz) folyamatosan nagy mennyiségű víz lett volna szükséges, amelyet esővízzel nem lehetett megoldani. Stabil vízellátást forrásból, vagy forrásból eredő patakból lehetett volna biztosítani.³⁹ A lejtőviszonyok miatt ez É-ÉK irányból lett volna lehetséges. Elvi szinten a Kaposvári úti forrás jöhet szóba a ma is működő források közül, mint vízbázis.⁴⁰ Ide vezető vízvezetékrendszert egyelőre nem ismerünk a római korból. Közelebbi forráskifakadással a vízzáró réteg nagy mélysége miatt a telektől É-ÉK irányban nem lehet számolni.

Összegezve: Egy villa-szerű épület, főleg, ha fürdő vagy fürdőblokk is tartozott hozzá a Káptalan u. 6. ház/telek területére még erőltetve sem elképzelhető. A geológiai és domborzati adottságok kifejezetten gátló tényezők és a megfelelő vízellátás is kérdéses lenne.⁴¹ A villa-szerű felszíni épülettel ellentétben a pannon homok

³⁷ A keleti „határvonal” nem volt éles választóvonal, a Hunyadi út – Széchenyi tér vonalától keletre is ismert néhány római sír. Pl. GOSZTONYI 1939, 106,3., 111,16., 112,19. és 20.

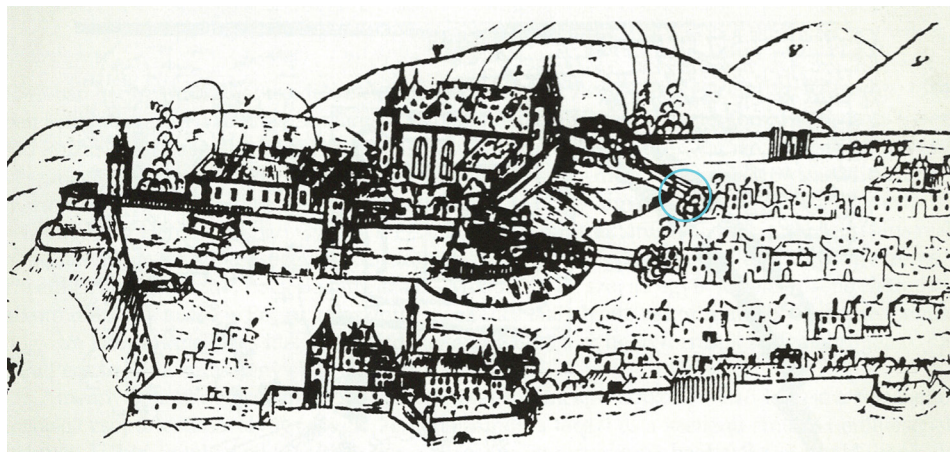
³⁸ Székesegyház keleti oldala előtti területtől a Szent István tér keleti széle (Pezsgőház) irány.

³⁹ A közelben volt ugyan forrás a telektől ÉNy-ra, a székesegyházról ÉK-re, de az a természetes törésvonalban kialakult É-D irányú árok túlsó, azaz Ny-i oldalán fakadt, azaz keleti irányban gravitációs elven nem lehetett a Káptalan utca irányába vezetni. Ennek vizét a temetőhasználat időszakában Ny-i irányban vezették el egy boltozott csatornában. Erről: TÓTH 2023.

⁴⁰ Ez a forrás még az újkor időszakában is meghatározó szerepet játszott Pécs vízellátásában a Petrezselyem forrás és a Tettye forrás mellett. Ehhez: „Pécs sz. kir. városban az 1891-dik év előtt létezett tettyei – stb. forrásból táplált régi vízvezeték térképe” – Baranya Vármegyei Levéltár XV. 9. Pécs Város Térképeinek Gyűjteménye 126. térkép

⁴¹ Vö. VADAY – GÁBOR 2022, 54–55. A szerzők saját „villa elméletük” támogatására számos megcáfолható állítást tesznek. Agyag- és kő kitermelésével az ókeresztény temető területén nem lehet számolni, mivel ezen anyagok itt nem elérhetőek. A fakitermelés közvetlenül nem jár felszínalakítással. Homok van a területen, de az ugyanúgy megvan a lakott település alatt is felszínközeli helyzetben. 2. századi bennszülött vicusnak végképp semmi nyoma, a megtelepedés területe a római korban nem változott északi irányban lényegesen, hozzávetőlegesen a Teréz utca – Zrínyi utca vonalában húzható meg. Ettől északra temető funkciója volt a területnek. – A területfejlődésről ld. TÓTH 2021.; TÓTH – KOVALICZKY 2021. A mai udvarszíntől 2,85 m mélyen római kori felszíni épületet feltételezni, azt jelentené, hogy a teraszszintnek még a mai szinttől is ennyivel

kiválóan alkalmas volt földbe mélyített építmények létrehozására, úgymint sírkamra és részlegesen földbe süllyesztett egyterű temetői épület.

8.: Az 1686. évi ostromot ábrázoló tollrajz a Káptalan u. 6. telek helyével

4. A telekre vonatkozó adatok 1841 előttről⁴²

A 15. század végén – 16. század elején a püspökvár megerősítésének járulékos elemeként elbontották a vár déli és keleti előterében az ott álló épületeket, s így üres területek jöttek létre ott.⁴³ A vár környezetében a hódoltság korban sem lehet építkezésekkel számolni.⁴⁴ A beépíthetenség egészen 1841-ig fennállt.

A vizsgált terület hódoltság kor végi és utáni történetére az első hiteles forrás egy ismeretlen szerzőtől származó tollrajz (1686), amely az az évi ostrom állapotát

mélyebben kellene lennie a Martyn ház helyén és környezetében. Ez egyrészt északról 7-8 m magas támfalat feltételezne, másrészt a Martyn ház helyén az udvarszíntől közel 3 m vastag antropogén eredetű feltöltést és másodlagos helyzetű lemosódott pannon homokot. Előbbi teljesen irreális, mivel több ezer köbméter földet kellett volna megmozgatni a terasz kialakításához. Utóbbit a ház körüli régészeti megfigyelések cáfolják. Ld. pl. 7. és 13. kép. A Martyn ház nyugati oldala mellett közvetlenül a felszíni burkolat alatt elsődleges helyzetű sárga lösz és homok jelentkezett a szerző személyes megfigyelése alapján. Haas szövegváltozatai eleve nem utalnak második előkerült helyiségre, másrészt egy mozaikpadlós villa nem két helyiségből állt. Maguk a szerzők említik meg, hogy „... a villa ... tulajdonosa tehetősebb lehetett, így villája sem tartozhatott a kisebbek közé.” - VADAY – GÁBOR 2022, 54. A teraszosítás problematikáját a szerzők is érzékelték, a kisebb földmunka szükségességét egy természetes terasszal magyarázzák, amely így csak kismérvű környezetalakítást tett volna szükségessé. Még a mai állapotban is nagyon jól érzékelhető, hogy a területen és környezetében nagyon meredekebb volt a felszín, a délebbi fekvésű VIII-as sírkamrának a boltozata egy magasságba esett az attól mindössze 3,6 m-rel északabbra lévő IX-es számú sírkamra bejárati szintjétől. A teraszos villaépítés ugyan a lejtős területen tényleg valós opció, de a Káptalan u. 6. teleknél 4-5 m a szintkülönbség az udvarszint és a következő északabbi terasz szintje között már kizár egy összetartozó építészeti struktúrát és régészeti nyomai sem ismertek.

⁴² A levéltári adatokat és azok feldolgozását ld. MADAS 1972.; MADAS 1978, 284.; PETROVICS 1983.; VADAY – GÁBOR 2022, 33–35.

⁴³ VIZI – GERE 2015, 2. - Vö. VADAY – GÁBOR 2022, 33.

⁴⁴ A hódoltság kori topográfiai viszonyokhoz: SUDÁR 2021.

jeleníti meg. Ezen jól látható, hogy a Káptalan utca nyugati, várhoz közeli vége beépítetlen terület, ahol ágyúállásokat létesítettek. (8. kép)

Joseph de Haüy francia hadmérnök várostérképe (1687)⁴⁵ a települést az 1686-os visszafoglalás utáni állapotban mutatja, azaz a tollrajzzal egykorú viszonyok láthatóak azon.

A város telkeiről és utcáiról a hódoltság kor után az 1722. évi telekkönyv nyújt áttekintést. A Káptalan utca 6. területe nyilvántartási szám nélkül szerepel, azaz nem történt változás a korábbi állapotokhoz képest. Ugyanez mondható el a 32 évvel későbbi állapotokról is. Hermann József alaprajzán (1754)⁴⁶ a terület továbbra is beépítetlen. 1770-ben⁴⁷ már a mai Káptalan 6. és 8. telek egyetlen telekként (263-as számú) van nyilvántartva, de épület továbbra sincs megjelenítve. Az üres állapotot mutatja az 1780-as püspökvár térkép is.⁴⁸

A fenti források egyike sem oly részletes, hogy azokon az 1841 előtti állapotban valamiféle teraszosítást látnánk. A tollrajz alapján a telek területén ágyúállások voltak, amelyek bizonyos mértékű mesterséges bevágást feltételeznek.

5. A kutatásban felmerült nézetek az 1841-es és 1927-es emlékekkel kapcsolatban

Az elsődleges források adatait a későbbi tudósítások egy része csak adatszerűen átvette, más része fel is dolgozta azokat. Az 1841-es és az 1927-es adatok összekötésének a lehetősége, az elsődleges források szűkszávsága, többféle értelmezési lehetőséget és heves vitákat eredményezett. Az adatok esetenkénti félreértése és az eredeti forrásokig való visszakövetésének a hiánya csak tovább bonyolította a helyzetet. Előbbiekből adódóan meglehetősen nagy és változatos, eltérő részletességű és színvonalú irodalma van az „ún. X. számú sírkamra kérdéskörének”.

Pósta Béla 1897-ben Haas adatait ismerteti mindkét mozaikleletre vonatkozóan. A Káptalan utcában találtat fürdőhöz köti.⁴⁹ Gerecze Péter 1899-ben csak annyit közöl, hogy a ház helyén mozaik került elő.⁵⁰ Szőnyi Ottó először osztotta Haas nézeteit a mozaikpadlónak fürdőhöz való tartozását illetően.⁵¹ Előbb csak feltételelesen, majd végérvényesen elvetette ezt a nézetet, s a mozaikpadlót, fürdő helyett egy sírkamra padlózatának gondolta. Véleményét a mozaikpadló kereszt formájú díszítései és a Pajnády úr pincéjében talált mozaikpadló alapján alakította ki.⁵² Gerecze Péter megjegyezte Szőnyinek a könyvéről írt ismertetőben, hogy mozaikpadlós sírkamra

⁴⁵ A Pécsre vonatkozó, hódoltság kori ábrázolásokat összefoglalóan közli: *SUDÁR* 2020.

⁴⁶ Hermann József: A pécsi püspökvár alaprajza. Papír, akvarell, lap: 50,5 x 70 cm, keret: 43 x 63 cm. Pécsi Káptalani Levéltár, Térképtár.

⁴⁷ Pécs szab. kir. város régi térképéről másolat. – 1770. évről. Baranya Vármegyei Levéltár XV. 9. Pécs Város Térképeinek Gyűjteménye 101. térkép

⁴⁸ Antonius Duplater: Fünf-Kirchner Schlos Grund-Ries 1780. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Helytartótanácsi Térképek (1738-1875) S 12 – Div. XVI. – No. 15. Méret: 35 x 25,5 cm.

⁴⁹ *PÓSTA* 1897, 191.

⁵⁰ *GERECZE* 1899.

⁵¹ *SZŐNYI* 1906, 44.

⁵² *SZŐNYI* 1907a, 10. és *SZŐNYI* 1907b, 176.

nem létezik.⁵³ Pleidell Ambrus fürdőhöz kötötte a mozaikot, Sopianae településhez tartozónak vélte.⁵⁴ Nagy Lajos a mozaikot Haas és Szőnyi alapján sírkamrához kötötte.⁵⁵ A Káptalan 6. előtti „bejáratos épületet” szintén sírkamrának tartja Fejes közlése alapján.⁵⁶ A kettőt nem kötötte össze egymással. Az íves falról nem írt.

Gosztonyi Gyula a mozaikpadlóval kapcsolatban elfogadta azt a Szőnyi által már megfogalmazott álláspontot, hogy a korábbi nézetekkel szemben nem fürdőhöz köthető, hanem egy sírkamra padlózatát alkotta valószínűleg.⁵⁷ Az íves falszakaszt a Cella Septichora északi középső apszisával azonosította a fölötté megtalált szennyvízcsatorna alapján. Figyelmén kívül hagyta, illetve tévesen a bejáratos épülethez kötötte a Fejes által említett sárga falfestést. A Cella Septichora ugyanis nem volt kifestve, építését be sem fejezték. Véleményformálását az magyarázhatja, hogy a Cella Septichora feltárásának kezdeti szakaszában (amikor ezt írta) a bejáratos épületmaradványt is annak belsejében valószínűsítette, azaz az íves falat és a bejáratos épületet ugyanazon épület részének gondolta.⁵⁸ A hétkaréjos épület feltárása után megjelent munkájában a bejáratos épületet már úgy említi, mint festett sírkamra, amelyet a Cella Septichora közelében találtak. Az épületet azonban a festetlen sírkamrák között ismerteti, mivel véleménye szerint a festett vakolatdarabok egy felsőbb feltöltési rétegből kerültek elő. A sárga festésű vakolatot továbbra is tévesen ehhez az épülethez köti.⁵⁹

A vonaldíszíteses kerámiát és a faragott bárányfejet [téglakonzol] a szarkofág sírmellékleteként írta le.⁶⁰ Ez azért meglepő egyrészt, mert Gosztonyi teljes mértékben tisztában volt a téglakonzolok funkciójával,⁶¹ másrészt Fejes világosan leírta, hogy nem a szarkofágban találta. Gosztonyi az 1841-es és 1927-es emlékek összehasonlításának a kérdését nem vizsgálta.

1973-ban Kiss Ákos a magyarországi római mozaikokról írt munkájában egy négyzet alaprajzúra kiserkesztett rekonstrukciót közölt a mozaikról, de méretadatokat nem adott meg. Tévesen összemosta a Pajnády úr pincéjében talált mozaikkal a Káptalan utcában talált mozaikot. Párhuzamok alapján a 4. század vége – 5. század elejére datálta, Szőnyi alapján sírkamrához kötötte.⁶² Madas József adatgyűjteményében csak annyi szerepel, hogy földmunkák közben római mozaikpadlót találtak 1841-ben.⁶³

Első alkalommal Fülep Ferenc kapcsolta össze a mozaikpadlót és a festett sírkamrát egymással az 1977-ben megjelent munkájában.⁶⁴ Vélhetőleg azért, mert helytelenül a mozaikpadlót is a Káptalan u. 6. elé lokalizálta. Burger Alice-zal közösen írt munkában szerepel először a jelenségekre együttesen alkalmazott „X. számú sírkamra” elnevezés.⁶⁵ Közösen megjelentetett munkáikban a nagyon hasonló előkerülési mélységek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ebben a mozaikpadlós sír-

⁵³ GERECE 1907, 178.

⁵⁴ PLEIDELL 1934, 285.

⁵⁵ NAGY 1938, 39.

⁵⁶ NAGY 1938, 40–41., valamint ld. 2.2. fejezet részt.

⁵⁷ GOSZTONYI 1939, 124.

⁵⁸ GOSZTONYI 1939, 103.

⁵⁹ GOSZTONYI 1943, 9–10, 29.

⁶⁰ GOSZTONYI 1939, 125.

⁶¹ Ld. 5. b. kép.

⁶² KISS 1973, 31–32.

⁶³ MADAS 1978, 284.

⁶⁴ FÜLEP 1977, 17.

⁶⁵ FÜLEP – BURGER 1979, 247.

kamrában lehetett a szarkofág is. Nagy Lajos alapján a sírkamra figurális díszítéséről írnak. Az előkerült téglakonzol miatt a sírkamra felett kápolnát valószínűsítene.⁶⁶

Fülep az 1984-ben megjelent Sopianae monográfiájában részletesebben foglalkozott a jelenségekkel.⁶⁷ Először is a két bécsi öl oldalhosszú mozaik méretét tévesen 2,80 m hosszúságúnak határozta meg, és így a rekonstrukciója sem lehet helyes. Analógiák alapján a mozaik keletkezését a 4. század vége – 5. század eleje időszakra datálta. Fülep az 1841-es és 1927-es adatok alapján a következő rekonstrukciót adta: A két különböző időpontban előkerült épületmaradványok összetartoznak, kétszintes temetői épületről van szó festett sírkamrával. 1927-ben egy É-D hossz tengelyű sírkamra került elő, amelynek délen, a tengelyben volt a 95 cm széles bejárata, melyet téglából épített oszlopok szegélyeztek. A bejárat tal szemben, az északi oldalon, a sírkamrát apszis zárta, felül dongaboltozat fedte. A sírkamra felett felszíni kápolna állt. A szarkofág a sírkamrában került elő, amely a mozaikpadlón állt.

Fülep fent említett rekonstrukciója biztosan nem lehet helyes. Az íves falszakasz ugyan tényleg apszishoz tartozhatott, de nem zárhatta északról a sírkamrát, mivel a bejárat részről nyugatra vagy keletre került elő. Ezen félreértés kizárja, hogy a sárga alapú, kék mintás festés a sírkamrához tartozzon, mert az az íves falon volt megfigyelhető. Csak annyit feltételezhetünk Fejes említése alapján, hogy festett volt. A méretdatok, mint korábban megjegyeztük, felettébb bizonytalanok. A szarkofág és a bejáratos épület összetartozása Fejes megfogalmazása alapján már elvi szinten is kizárható, ugyanis a leírás alapján az épületmaradványok együttesen a szarkofágtól nyugatra jelentkeztek. A nagyon hasonló mélységadatokat sem lehet az elképzelés alátámasztására felhasználni, mivel a mozaik felett nem ismert az előkerülés kori felszín szintje, és a szarkofágnál vélhetően annak előkerülési szintjére (fedlap teteje) és nem az alatta lévő padlózatra vonatkozik a szintadat. Összességében a két időpontban előkerült részadatokból Fülep egy egészet akart kerekíteni, de elképzelése könnyen megcáfolható. A mozaik datálása, és a bejáratos épület sírkamraként való azonosítása logikus következtetés.

Petrovics Ede a káptalani házakról írt munkájában csak a mozaik előkerüléséről tesz említést. Hat darab mozaikról ír.⁶⁸

Nagy Tibor a Sopianae kötetéről írt recenziójában nem osztotta minden tekintetben Fülep Ferenc nézeteit, így a X. számú sírkamráról sem.⁶⁹ Több, mint kétségesnek tartja, hogy a mozaikpadló, a bejáratos épület és a szarkofág összetartozna. E tekintetben teljesen ellentmond Fülep Ferenc véleményének. Erre vonatkozó indoka viszont nem helytálló, ami a helyismeret hiányából fakad. Az 1927-es jelenségeket az úttest alá, azaz a mozaikpadlótól relative nagyobb távolságra azonosította, helytelenül.⁷⁰ Datálás tekintetében külön-külön elfogadta a 4. század végi – 5. század eleji datálást. A X. sírkamrának a bejáratos épületet tartja. Az íves fal hovatarozásáról nem fogalmazott meg véleményt.

Hudák Krisztina és Nagy Levente a mozaikot analógiák alapján a temető ókeresztény időszakára datálja, példákat említenek temetői bazilikában és felszíni memoria épületben talált mozaikokról. Az 1841-es és 1927-es jelenségeket összetartozónak gondolják, megjegyezve, hogy nagy a bizonytalanság. A figurális dí-

⁶⁶ FÜLEP – BURGER 1979, 247.; FÜLEP – BURGER 1981, 8–10.

⁶⁷ FÜLEP 1984, 61–63.

⁶⁸ PETROVICS 1983, 55–56.

⁶⁹ NAGY 1990, 225.

⁷⁰ Pontos távolságokat nem ismerünk, de annyi bizonyos, hogy jóval közelebb vannak egymáshoz, mint ahogy Nagy Tibor gondolta. Ettől még igaza lehet, de nem a felhozott indoka alapján.

szű falfestmények, sárga-kék csikos töredékekkel, és sírkamrában álló díszítetlen mészkő szarkofág, a szakirodalomból átvett helytelen megállapítások.⁷¹

Magyar Zsolt a források és a szakirodalom kritikus felhasználásával, új adatok figyelembevételével fogalmazta meg véleményét.⁷² Új ismeret volt, hogy a 2005-2006. évben újra felszínre került a Cella Septichora és attól északkeletre, a Káptalan 8. háztól délre, annak keleti határának vonalában ismertté vált a XXIV. számú sírkamra, amelynek területén bizonyosan átment az 1927-ben lefektetett szennyvíz-vezeték. Utóbbi azért érdekes, mert a nyomvonal a sírkamra bejáratí részét érintette. Az itt látható jelenségek ténylegesen összefüggésbe hozhatók Fejes leírásával. A sírkamra bejárat tényleg 95 cm körüli. Emellett fény derülhetett a Fejes által említett, a bejárat két oldalán lévő téglaoszlopok rejtélyére is. A sírkamrabejárat két oldalán ugyanis déli irányban előreugró rövid pofafalak voltak, amelyeket a szűk és mély közműárokban könnyen pilléreknak is lehetett nézni. A cső észlelési szintje a felszíntől 2,70 m körül volt, így ez is összevág Fejes adatával. A belmagasságot körülbelül 2,20 m-re lehetett kiszerezni. Egyedül a festett falazatra vonatkozólag nem került elő megerősítés. Magyar ezek alapján szinte biztos, hogy helyesen azonosította a XXIV. számú épületet az 1927-es bejáratos építménnyel. Így az a következtetés is helyes, hogy ennek az épületnek semmi köze a mozaikpadlós épülethez. Attól területileg is teljesen elkülönül. Magát a mozaikot egy felszíni épület padlózatának tartja és a 2,85-ös mélységadat alapján (amit az 1841-es épület padlószintjétől számolt), a ház keleti alápincézett része alá helyezi. Mivel nem tudjuk, hogy Haas adata milyen felszíni kezdőmagasságra vonatkozik, ezt nem lehet igazolni, s párhuzamba állítva a XXIV. számú épületnél megfigyelttel, sokkal inkább felszín alatti padlószint kialakításra lehet gondolni. Az viszont nem biztos, hogy Gosztonyit követve, az íves falat a Cella Septichora északi középső apszisával lehet azonosítani. Egyrészt Fejes leírása alapján a bejáratos épülettől keletre keresendő a felsorolás sorrendje alapján, másrészt a Cella Septichora falazata vakolatlan, így kifestve sem lehetett. Az íves falat előbbieknél alapján ténylegesen a Káptalan 6. épülettől délre kellene keresni. Ha figyelmen kívül hagynánk a felsorolás sorrendiségét, akkor a Cella Septichora északi középső apszisa logikus következtetésnek tűnik, mivel az ott létesített akna ásásakor tényleg láthatóvá válhatott az apszis íve, a festett vakolatdarab pedig származhatott a Gosztonyi által is már megfigyelt, az épület feletti, attól független bontási törmelékből.

Gábor Olivér több alkalommal is véleményt mondott a Káptalan u. 6-nál előkerült jelenségekről. 2005-ös munkájában a mozaikpadlós épületet egy 2-3. századi villa suburbana részének gondolja.⁷³ 2008-ban megjelent doktori értekezésében⁷⁴ a Káptalan u. 6. előtt és alatt két különálló sírkamrára következtet. A mozaikot a X. sírkamra ismertetésénél Szőnyi és Fülep után egy sírkamrához köti és elfogadja annak datálását. A dolgozat mozaikokról szóló fejezeténél viszont már megkérdőjelezi a mozaik sírkamrához való tartozását, inkább egy felszíni épülethez tartozónak gondolja.⁷⁵ Tovább görgeti a Nagy Lajos által megadott és Fülep által átvett adatokat a bejáratos épületre vonatkozóan. Ebbe egy téglaboltozatos sírt feltételez.⁷⁶ A Fejes által közölt szarkofágleteket és a szarkofág melletti téglakonizolt ennek tartal-

⁷¹ HUDÁK – NAGY, 67.

⁷² MAGYAR 2015.

⁷³ GÁBOR 2005, 16.

⁷⁴ GÁBOR 2008, 70–71.

⁷⁵ GÁBOR 2008, 70–71. illetve 177.

⁷⁶ Nagy Lajos által közölt sírfotóra hivatkozik. Ő azonban helytelenül a Széchenyi tér ÉK-i sarkán talált sírláda fotóját azonosította a Káptalan u. 6. előtt előkerült sírkamrával. Mindkettő 1927-ben került elő. Fülep, szintén helytelenül, a szarkofágot helyezte a Káptalan u. 6. előtti bejáratos épületbe.

mának tekinti. A félreértés okán a kifestésről is helytelen megfogalmazást közöl: „A sírkamra sírjának nyugati részében sárga-kék festett szalaggal díszített faldarab volt.”⁷⁷ A Fülep által, a téglakonzol alapján jogosan feltételezett felszíni épülethez tartozónak gondolja a Fejes által említett téglá oszlopokat. Oszlop/pillér valóban nem sírkamrához, hanem felszíni épülethez tartozhat elsősorban (narthex oszlopai vagy támpillér). Azzal azonban nem számolt, hogy Fejes rosszul határozhatta meg a tégláépítmény funkcióját. A dolgozatban az íves fal értelmezéséről nincs említés. A Fejes által említett szarkofág külön „tételként” van megemlítve.

Tartalmilag a fenti gondolatok fogalmazódtak meg a 2013-ban megjelent Pécs monográfia első kötetében is. A munka annyi újdonságot hoz, hogy közli Vaday Andrea új mozaik rekonstrukcióját.⁷⁸

2016-ban a doktori értekezés nyomtatásban megjelent (javított) változatában némi módosulás is megfigyelhető a korábban kifejtett nézeteket tekintve. Szerepel az íves falszakasz, de véleményét erről nem konkretizálta.⁷⁹ A funkciót és datálást illetően a mozaikos épületnél visszatért korábbi véleményéhez és újra 2-3. századi villa suburbana részének gondolja.⁸⁰ Az 1927-es sírkamrát a 4. század második felére határozta meg. A szarkofágról pedig azt gondolja, hogy az is (egy másik) sírkamrában volt. A 2005-ben előkerült XXIV. számú temetői épületet az „egyik X. sírkamra” épületével azonosította.⁸¹

Visy Zsolt a mozaikot egy város környéki, 3. századi villa-szerű épülethez köti, esetleg annak fürdőjéhez vagy fürdőtraktusához. Gerecze után hosszú idővel helyesen megjegyzi, hogy ókeresztény sírkamrában nem készült mozaikpadló, ugyanis az kizárólag a halottak befogadására szolgált, az élők és azok látogatásaitól elzárt tér volt. A sírkápolnát, azaz a felszíni temetői épület lehetőségét azért veti el, mert a 2,85 m-es előkerülési mélység ennek ellentmond.⁸² Ezen kijelentésével viszont Visy önmagának mond ellent, ugyanis az általa megnevezett lehetséges épületek a felszínhez köthetők, s ott is problémás lenne az előkerülési szint kérdése.

Jómagam ezt megelőzően érintőlegesen kerültem kapcsolatba a „X. számú sírkamra kérdéskörével”. A Cella Septichora belső terének rétegződését vizsgálva megállapítottam, hogy ott az Árpád-kori feltöltődés réteg feletti faszenes, valamint festett vakolatdarabokat is tartalmazó vakolatdarabos, habarcsos rétegződések az épület közelében álló X. számú temetői épület bontásából származhatnak, azaz azok nem a Cella Septichora pusztulása során keletkeztek. Feltételeztem, hogy a Káptalan 6. helyén álló nagyobb római temetői épületet is felújíthatták a Karoling-kor és kora Árpád-kor időszakában és templomként funkcionálhatott az adott hely legmagasabb pontján álló épület. A mozaikpadlót ezzel a nagyobb temetői épülettel kapcsoltam össze. Valószínűsítettem, hogy a mozaikkal összefüggésben állnak a Martyn ház előtt talált maradványok.⁸³

Legrészletesebben és legátfogóbban Vaday Andrea foglalkozott a „X. számú sírkamra kérdéskörével” a Gábor Olivérrel közösen írt munkájában.⁸⁴ Az értekezés kiindulópontja a mozaikpadló, eköré vannak felfűzve a további gondolatok. Az írás számos új, elsődleges kutatást tartalmaz és kritikusan kezeli, tárja fel hibáit és ellent-

⁷⁷ Idézet: GÁBOR 2008, 71. Ez a Fülep féle félreértelmezés tovább rontott változata.

⁷⁸ GÁBOR 2013, 207–208.

⁷⁹ A szerző a 2016, 61, 254. lábjegyzet alapján ezt is sírkamrának gondolhatta véleményem szerint.

⁸⁰ GÁBOR 2016, 61. és 149.

⁸¹ GÁBOR 2016, 61.

⁸² VISY 2013, 131.

⁸³ TÓTH 2011, 10–11.; TÓTH 2017a, 68–69.; TÓTH – POULET 2022, 69–72. és 149.

⁸⁴ VADAY – GÁBOR 2022.

mondásait a korábbi szakirodalomban közzétett nézeteknek. Az alapoktól indul, azaz az elsődleges tudósításoktól és a fizikailag létező mozaikpadló vizsgálatától halad végig a szakirodalmon, majd ezek után újra értelmezi a meglévő tudásanyagot.

Véleményem szerint az elméletileg teljesen helyes munkamódszerbe a gyakorlatban annyi hiba csúszott, hogy az írás preconcepción alapuló elemeket tartalmaz az épület datálására és funkciójára vonatkozóan.⁸⁵ Az olyan adatokat, amelyek ellentmondának az elképzelésnek, figyelmen kívül hagyja,⁸⁶ illetve helyenként az elképzelést támogató részadatokat ragad ki. Ezenkívül a földrajzi környezetnél és Sopianae topográfiájánál nem a rendelkezésre álló ismeretanyagnak megfelelő nézeteket képviseli.⁸⁷ A mű alapvető érdeme a mozaik nagyon-nagyon részletes feldolgozása, a mozaikpadló rekonstrukciójának a megalkotása. A mozaikra, és az ahhoz tartozó épületre tett következtetés, miszerint egy Severus-kori, villa-szerű épület lenne, nem helytálló és megcáfolható.⁸⁸

A közelmúltban Kőfalvi Csilla foglalkozott utolsóként a mozaikkal doktori disszertációjában. Nézetei azonosak a témavezetője, Vaday Andrea nézeteivel.⁸⁹

6. Régészeti adatok a környező területekről

1867-ben, pinceásás közben, a Káptalan 6. telken álló házhoz tartozó udvaron 5-6 négyzetölnyi, sziklába vágott sírűreget találtak csontokkal, hamvakkal és hamvedényekkel.⁹⁰ A 18-21,6 négyzetméternyi terület egy római sírkamrához is tartozhatna. A pontos hely és mélység, valamint a tárgyi leletek tényleges ismerete nélkül ez csupán feltételezés marad. Ez alapján csak elvi szinten lehet összefüggésbe hozni a mozaikpadlós épülettel.⁹¹

⁸⁵ Pl. Severus-kori mozaikműhelyt feltételez Sopianae-ban. – i.m. 40. Ezt elvi alapon nem lehet ugyan kizárni, de a település története ismeretében a 4. századra vonatkozóan sokkal inkább lehetne valószínűsíteni. Erről nem esik szó.

⁸⁶ Pl. ha villa-szerű épületnek gondolja a Káptalan u. 6. telken lévő mozaikpadlós épületet, akkor az attól kb. 150 m-re, délre talált másik mozaikpadlós épület funkcióját, a kettő egymáshoz való viszonyát is értelmezni kellett volna. Elméleti szinten tisztázni kellett volna, mit ért a villa-szerű épületen. Ugyancsak ilyen a tárgyi leletanyag kérdése: Mivel nincsen 3. századi tárgyi leletanyag a területről, ezt a negatív adatot nem vizsgálja. A funkció, és így a datálás kapcsán alapvetően figyelembe kellett volna venni, hogy egy villa-szerű lakóépület többhelyiséges, s méretéből adódóan nemcsak az 1841-ben épült ház pincéje alatt vannak maradványai. Erre vonatkozóan semmilyen adat nem áll rendelkezésre. Akár a ház udvarán, akár a háztól délre, közműfektetés és régészeti kutatások alkalmával már valami nyomot (falmaradványok, kiszedett negatív falak, funkcionálisan ehhez köthető, 3. századra datálható tárgyi leletek) kellett volna találni. Mindenképpen vizsgálnia kellett volna a Severus-kori és azzal összehasonlítva a 4. századi Sopianae épületeinek a technikai színvonalát, különösen azt, hogy került-e elő valahonnan mozaik? Készítés technikában és minőségben vizsgálni kellett volna az ismert mozaikdarabokat Baranya megye területéről.

⁸⁷ Ld. 41. jegyzet megjegyzéseit.

⁸⁸ Írásom témája nem a *VADAY – GÁBOR 2022* szakirodalom recenziója. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a 3. századra datálás lényegében egy „trükközés” eredménye. Azt írják, hogy a mozaik motívumai alapján nem lehet meghatározni a mozaik, és így a hozzá tartozó épület kronológiai helyzetét, s azt csak a funkció alapján lehet. *VADAY – GÁBOR 2022*, 56. A funkciót lényegében minden bizonyíték, sőt ellentmondó adatok alapján egy preconcepciós elképzeléssel villa-szerű épületnek határozzák meg, és így a 3. századra datálják. Ebből levonják a következtetést, hogy akkor a mozaik is az.

⁸⁹ *KŐFALVI 2024*, 47–60.

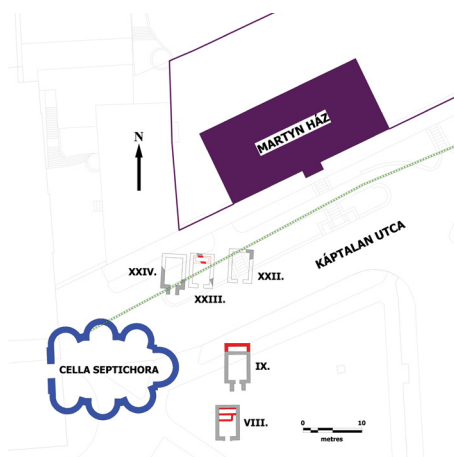
⁹⁰ *SZÁZADOK 1868*, 69.

⁹¹ Ha a telek ÉK-i sarkában lévő pincéről van szó, az összetartozás kizárható. A másik pince az épület keleti része alatti pincétől halad keleti irányba. – *VADAY – GÁBOR 2022*, 87, XXVI. tábla, 3. és 4. kép. Nem zárható ki, hogy kapcsolatban lenne a mozaikpadlós épülettel, de egy különálló sírkamrára is lehet következtetni.

A Cella Septichora 1938-1940. évi feltárásáról Gosztonyi Gyula alapvetően építészeti leírást ad. Fontos megfigyelés részéről, hogy az épület belső terében keletkezett pusztulásréteget egy vékony mészréteg zárta le, amely ráfutott a déli apszisok befele csunkuló falkoronájára, azaz ez akkor készült, amikor a falak már nem álltak.⁹² Efölött ugyanazt a laza bontási törmelékét és faszenes rétegeket találta, mint ami 2005-2006. évben is előkerült, s amelyben festett vakolatdarabok is voltak.⁹³

1940-41. évben a Cella Septichorától K-DK irányban a VIII. és IX. számú késő római temetői épületek feltárásánál a sírkamrák megmaradt részei felett a feltárás egész területén bontási törmelék került elő 5-80 cm vastagságban, amelyben festett vakolat töredékek is voltak. Ebben két téglakonzol és mázas tetőfedő cserépdarabok is ismertté váltak. A IX. számú sírkamra bejárati folyosójának földtörmelékéből „S” végű halántékkarika került ki. A VIII. számú sírkamra padlójának vékony törmeléke felett az egész sírkamrát mintegy fél méter vastagságban – többszöri feldúlás nyomait viselő – középkori csontvázak maradványai, középkori edénytöredékekkel vegyesen fedték. A tereppel kapcsolatban Török megjegyzi, hogy a mainál meredekebben emelkedett északi irányban a felszín, a VIII. számú sírkamra boltozati magassága nagyjából a IX. számú sírkamra padlószintjével egyezett.⁹⁴

1978-ban: „Közmű árkának ásása közben a cella septichorától ÉK-re két római sírépítmény alapjai kerültek elő.”⁹⁵ Szerencsés módon ismerjük a vezeték nyomvonalát és annak az 1927-es (megszüntetett) szennyvíz vezeték vonalához viszonyított helyzetét.⁹⁶ A Káptalan 6. épület előtt, szinte azonos vonalban haladtak, a Káptalan 8. teleknél már néhány fokos eltérés figyelhető meg. A megadott helymeghatározás alapján a 2005-2006. évben előkerült XXIII. és XXIV. számú temetői épület jöhet szóba. Kárpáti Gábor a Káptalan u. 6. előtt nem említ régészeti objektumokat. A vízvezeték fenékmélysége vélhetőleg megközelítőleg sem érte el az 1927-es mélységet.⁹⁷

9.: A Cella Septichora és az attól ÉK-re előkerült sírkamrák és az 1927-es szennyvízvezeték (zöld)

⁹² GOSZTONYI 1939, 100-101.; GOSZTONYI 1940, 60.; GOSZTONYI 1943, 12.

⁹³ GOSZTONYI 1939, 101.

⁹⁴ TÖRÖK 1942, 209-210. A szerző a VIII. számú épületet „A”, az attól északra fekvő épületet „B” betűvel jelölte.

⁹⁵ Idézet: KÁRPÁTI 1979, 50.

⁹⁶ Ld. KÁPTALAN VÍZ dokumentum és 4. kép.

⁹⁷ A szennyvíz árka a XXIV. számú temetői épületnél 3 m mély volt. Az ivóvíznek a fagyhatár figyelembevételével 1,00 - 1,50-es mélységet lehet vélelmezni. Ez alapján a római kori emlékek a Káptalan u. 6. előtt ezen relatív mélység alatt vannak.

10.: A XXIV. számú sírkamra feltárt részlete északról

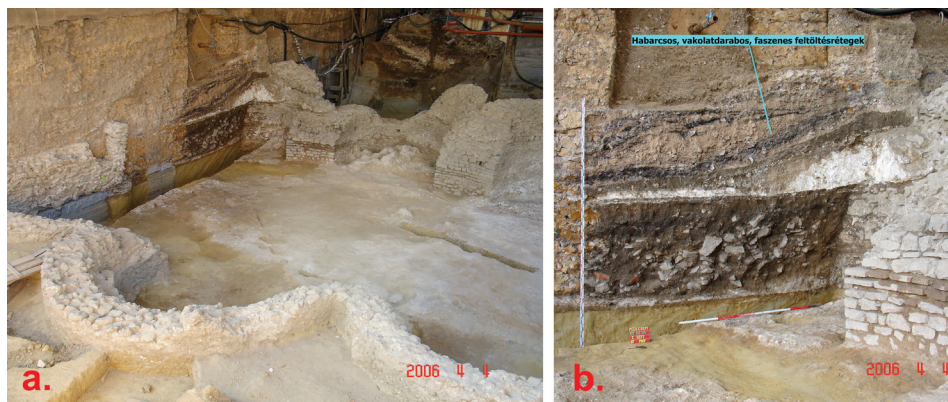

11.: A 2005-2006. évi ásatás keleti metszetfala a XXIV. számú sírkamra területén és környezetében

2005-2006. évben került sor a Cella Septichora Látogatóközpont építését megelőző feltárássra.⁹⁸ Ennek keretében többek között felszínre került a hétkaréjos épület és attól ÉK-re, a Káptalan u. 8. épülettől, és a Káptalan 6. kapubejárótól délre, három késő római sírkamra egymás mellett: XXII., XXIII. és XXIV. számú. (9. kép) A XXIV. számúnak hozzávetőlegesen a déli fele volt kutatható, és a keleti fal egy északibb szakasza is láthatóvá vált. A másik kettő csak kisrészt volt megismerhető, mivel a beruházáshoz köthető közműárkokban kerültek elő. Az 1927. évi szennyvíz vezeték a XXII-esnek az északnyugati sarkát érintette, a XXIII. és XXIV. számú épületen áthaladt keresztirányban, innen a Cella Septichora északi, középső apszisáig haladt tovább egyenesen, ahol megtörve déli irányban folytatódott. Egyik sírkamra sem a Káptalan 6. épület előtt van, hanem attól DNy-ra. Ezek közül a XXIV. számút szinte biztosan a Fejes által említett bejáratos épülettel lehet azonosítani.⁹⁹ (10. kép és 11. kép) Az íves falat illetően elméletileg számításba jöhetne a Cella Septichora északi középső apszisa is, amelynél aknát építettek. Nem zárható ki az sem, hogy Fejes a XXII. számú épület ÉNy-i sarkát nézte íves falnak a szűk közműárkokban. Annyi bizonyos, hogy az épület eme sarka le lett rombolva. Egy további eshetőség, hogy Fejes ezt az épületet nem vette észre, illetve a XXII. épülettől keletre is előkerülhetett.

A 2005-2006. évi feltárást illetően fontos kiemelni a Gosztonyi által is már megfigyelt jelenséget: A Cella Septichora apszisait nem az épület pusztulásából származó, festett vakolatdarabokat tartalmazó habarcsos bontási törmelék fedi. (12. kép) Rétegtani helyzete alapján Árpád-kori.¹⁰⁰ További fontos megfigyelés, hogy a Cella Septichora betöltésében téglakonzolok és tetőfedő cserepek is előkerültek.¹⁰¹

A befejezetlen Cella Septichorához nem tartozhat sem festett vakolat, sem a tetőzet építőelemei. Egy a közelben lévő északibb fekvésű, nagyobb épületből származhatnak. Ez elméletileg lehet a mozaikpadlós épület, amelynek teoretikusan része lehet a Fejes által említett íves fal is.

12.: A Cella Septichora belső terének rétegződése

Fontos még kiemelni, hogy a Felső Sétatér területén, beleértve a Káptalan 6. és 8. előtti szakaszt is, 9-11. századi földsírok váltak ismertté a római temető sír-

⁹⁸ Az ásatásról rövid összefoglaló: *POZSÁRKÓ – TÓTH – VISY* 2007.

⁹⁹ Ld. az 5. fejezetben a Magyar Zsolt munkájánál írtakat.

¹⁰⁰ A Cella Septichora belső terének rétegződéséről: *TÓTH* 2011, 6–11.; *TÓTH* 2017a, 66–69.; *TÓTH – POULET* 2022, 69–72.

¹⁰¹ A szerző személyes megfigyelései.

jai felett.¹⁰² Három „S” végű karika is előkerült ezekből. A temetőhöz templomnak is kellett tartoznia, ami egy felújított, nagyobb méretű, egykori késő római temetői épületre utal, azaz a kontinuitás kérdését is meg kell vizsgálni.¹⁰³ Ezt erősíti meg a Cella Septichorától keletre zárt rétegben, az épülettől ÉK-re a XXIV. számú sírkamránál pedig szórványként előkerült Karoling-kori kerámia leletek.¹⁰⁴ (13. kép)

13.: Rétegvizonyok a Cella Septichora keleti oldalánál

A Káptalan u. 8. épület déli oldala előtt, annak déli fala alá is benyúlva É-D irányú épületfalak kerültek elő, amelyeket a 9-11. századi sírokra ástak rá, azaz azoknál későbbiek. Ez alapján feltételezhető, hogy 13-15. századi épület vagy épületek állhattak a Káptalan u. 6. számú telek területén is.

2013-ban a Káptalan u. 6. telken az épülettől északra az udvaron földradaros felmérés történt, amely régészeti szempontból értékelhető eredményt nem hozott.¹⁰⁵

2020-ban a Káptalan u. 6. telken, az épülettől keletre, az udvaron végeztünk földradaros felmérést.¹⁰⁶ A radarfelvételek alapján a Martyn ház délkeleti sarkánál, a déli kerítés előtt egy körülbelül 3,80 x 3,70 m alapterületű, négyszögletes (?) építmény feltételezhető, amelynek falai körülbelül 1 m szélesek, azaz a belmérete 1,80 x 1,70 m körüli, tájolása a fő égtájaktól körülbelül 45 fokkal eltér nyugati irányba. (14. kép) Az objektum hozzávetőlegesen 1,20-1,40 m mélyen jelentkezett, ÉNy-i sarka a ház keleti falának a vonalába esik. Szögletes forma esetén leginkább

¹⁰² TÓTH 2011, 12.; TÓTH 2017a, 69. A VIII. és IX. számú temetői épületnél is kerültek elő. - TÖRÖK 1942, 209.

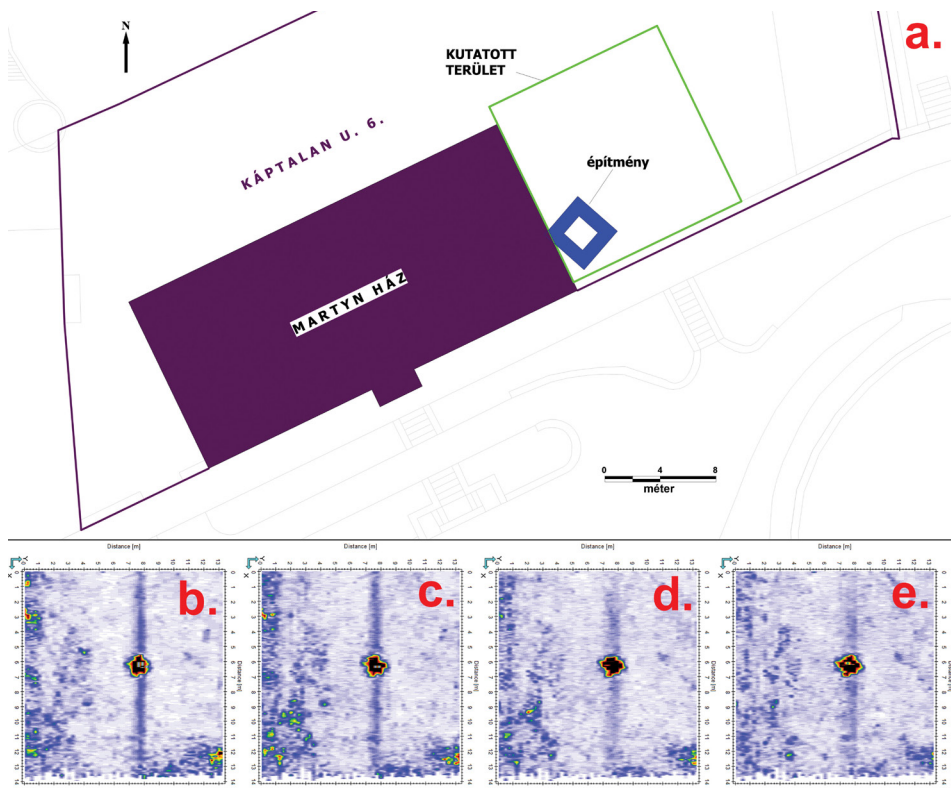
¹⁰³ A kontinuitás kérdéséről: TÓTH 2016.; TÓTH 2017b; TÓTH - BUZÁS - NEMÉNYI 2020.

¹⁰⁴ TÓTH 2011, 11-12.; TÓTH 2017a, 68-69.

¹⁰⁵ A kutatást Bertók Gábor és Tóth Zsolt végezte. A kutatási mélység 2,00 m volt.

¹⁰⁶ A kutatást Bertók Gábor és Tóth Zsolt végezte. A kutatási mélység 2,00 m volt. (TÓTH - BERTÓK 2020)

egy torony feltételezhető.¹⁰⁷ Mivel a mozaikpadló vélelmezett helyétől csak néhány méter távolságra van, építészeti kapcsolat sem kizárt annak épülete és a 2020-ban kimutatott építmény között.¹⁰⁸ Amennyiben ténylegesen beigazolódná, hogy toronyról van szó, akkor az leginkább egy templomra utalna. A kérdés hitelesítő ásatással tisztázható.

14.: A 2020. évi talajradaros kutatás során azonosított építmény.

a: Helyszínrajz; b: Radarkép -120 cm; c: Radarkép -130 cm; d: Radarkép -140 cm; Radarkép -150 cm

A 2010-es évek közepén a Káptalan 6. épülettől keletre a vízvezeték árkat csőtörés miatt kibontották. Abban a gyeptől vastagon rózsaszínes színű habarcsálladék volt megfigyelhető, ami római kori épület bontásából származhatott.¹⁰⁹

Szintén a 2010-es években, a ház nyugati oldala mellett vezetékhálat ástak. A felszín alatt sárga löszös – homokos földet láttam, az árok oldalában és alján. Törmelék itt nem volt megfigyelhető. A kidobott földben néhány embercsont látszó-

¹⁰⁷ Ezúton szeretném megköszönni Buzás Gergelynek, hogy erre a lehetőségre felhívta a figyelmemet.

¹⁰⁸ Az észlelési szint a talajradar méréseknél általában viszonylagos, így az csak közelítő értéként fogható fel. Ezenkívül nem tudjuk biztosan, hogy milyen kezdőszinttől számították a mozaiknál a 2,84 m-es mélységet, azaz nem tudjuk, hogy a szögletes (?) építmény udvar szinttől való észlelési szintje és a mozaikpadló előkerülési szintje eltér-e és ha igen, mennyivel.

¹⁰⁹ Személyes jellegű látogatáskor vettem észre.

dott¹¹⁰ Ez is arra utal, hogy a mozaikos római épület a Martyn ház keleti része alatt és attól keletre keresendő, a telek területén.

7. A „X. számú sírkamra kérdéskör” értelmezése

Az 1841-ben és 1927-ben előkerült emlékekről szóló tudósítások részletes elemzése, a környező területekről származó régészeti adatok, valamint a terület földrajzi és geológiai viszonyainak rekonstruálása együttesen lehetővé tették, hogy közelebb kerüljünk a „X. számú sírkamra kérdéskör” megoldásához. Ezen kívül lehetőség adódik arra, hogy a nyitva maradt kérdésekre is javaslatok legyenek, amelyek helyességét régészeti feltárásokkal lehet majd hitelesíteni. Ezen kívül lehetővé vált, hogy a téma szakirodalmában kiszűrjük a biztosan téves nézeteket, a funkcióra és így a datálásra vonatkozóan. A kérdéskör értelmezésekor négy régészeti jelenséget kellett értelmezni: mozaikpadló, szarkofág, „bejáratos épület” és íves fal, illetve ezek egymáshoz való viszonyát. Mindezeket túl a Karoling-kori és Árpád-kori területfejlődésre¹¹¹ vonatkozóan is információkat kaptunk.

Három dolog zárható ki biztosan: a mozaikos épület, 3. századi villa-szerű épület; az 1841-es mozaikos épület összetartozik mindhárom, 1927-ben talált jelenséggel; a mozaik egy sírkamra padlószintjéhez tartozott.

A mozaikpadlós épület 3. századi villa-szerű épületként való azonosítását egyetlen részadat támogatná mindössze: a mozaik formakincsének egy része 4. századnál korábbi mozaikpadlóknál is megjelenik. Azonban az összes formakincs alapján már egyértelműen a temető ókeresztény időszaka jöhet szóba, azaz a 4. század utolsó harmada - 5. század eleje. A villa-szerű épületnek ezidáig egyetlen részlete sem került elő. Nem ismert semmilyen tárgyi leletanyag, amely a 3. századra lenne datálható. A hely domborzati adottságai (meredek hegyoldal) kifejezetten kedvezőtlenek egy nagyobb felszíni épület számára, még akkor is, ha esetleg teraszos kiépítést feltételezünk. A vízellátás alapvetően vízvezetéken keresztül lett volna megoldható, de erről sincs adat. Már elvi szinten is valószínűtlen, hogy egymás szomszédságában, a temető mellett, a kifejezetten rossz adottságok ellenére villa-szerű épületeket emelnének.

Miután a „bejáratos épületet” egyértelműen lehetett azonosítani a XXIV. számú temetői épülettel, már fizikai valójában is megszűnt a mozaikpadlóval való összetartozás feltételezésének a lehetősége. De, az elsődleges forrás közlése alapján is kizárható volt, hogy az apszis a mozaikos épületet zárja északról, illetve elvi szinten is elvethető, hogy a szarkofágot egy mozaikpadlós sírkamrába képzeljük el.

Biztosra vehető, hogy a „bejáratos épület” kérdése megoldódott. A 2005-2006. évi feltáráson részlegesen feltárt XXIV. számú temetői épülettel lehet azonos. Átmegy rajta a szennyvízvezeték abban a mélységben, és abban a helyzetben, mint amit a forrás közöl. A bejárat ténylegesen 95 cm széles, két oldalán előkerültek a forrásban téglaoszlopoknak nevezett építmények. Ezekről megállapítható, hogy támasztásra szolgáló „pofafalak”. A helyiséget felül záró dongaboltozat is beigazolódott, s a forrásban megadott 2 m-es belmagasság is megközelítőleg helyes (2,20 m körüli). Egyedül a festett vakolat nem került elő a falazaton, de kiderült,

¹¹⁰ Személyes jellegű látogatáskor vettem észre.

¹¹¹ KOVALICZKY - NAGY - TÓTH 2021 és FEDELES 2021.

hogyan ezt nem is a falon kell feltétlenül keresni, hanem az épület feletti bontási törmelékben. A bejáratos épület egy átlagos méretű sírkamra volt, észak-dél hosszsz tengellyel, amelyet az észak felé meredeken emelkedő hegyoldalba ástak bele. A terepviszonyok alapján, bejárata a déli oldalon középen volt, kívül kétoldalt egy-egy pofafal támasztotta meg. Felül téglából épített dongaboltozat zárta. A sírkamra felett felszíni memoria épület emelkedett. Biztosan kizárható, hogy a másik három jelenséggel (szarkofág, íves fal, mozaikpadló) a bejáratos épületnek, azaz a XXIV. számú temetői épületnek, bárminemű szerkezeti kapcsolata lenne. Ez egy teljesen különálló épület. Véleményem szerint előbbi okból adódóan ezentúl érdemes lenne kizárólag a mozaikpadlós épületre alkalmazni a X. számú temetői épület elnevezést. Hozzá kell tenni, hogy bizonytalansági tényezőként még mindig ott van az íves fal, amely lehet, hogy a X. számú épület része, de önálló, s ezért külön számmal azonosítandó épület is lehet.

Az íves fal apszisként való értelmezése szinte biztos. Annyi feltételeesség van a dologban, hogy a kb. 3 m mélységű, szűk közműárokban a fal ívelését nem feltétlenül lehet megállapítani, azaz még egy szögletes épületsarok sem zárható ki teljesen. Ez esetben a XXII. számú sírkamra is szóba jöhetne megoldásként. Az apszis megléte egy jelentősebb épületre utal, amely vagy a Cella Septichora északi középső apsziséval azonos, vagy a XXII. számú temetői épülettől keletre keresendő a Káptalan 6. számú épület előtt.

Sajnos az ívelés iránya nem ismert, így, ha a Martyn ház előtt keressük, több elvi lehetőséggel is számolni kell. Egyapszisos épületnél a terepadottságokból adódóan a déli bejáratral szemben, a helyiség/épület északi oldalát zárhatta. Egy biztos, hogy nem a XXIV. számú épülethez tartozott. Egyapszisos épület ez idáig öt ismert Sopianae északi temetőjében, méretüket tekintve az egész kicsiktől (XIX. és XX. számú), a közepeseken át (I. és XIII. számú) a nagyig (Ókeresztény Mauzóleum). Többapszisos épület esetén több elméleti variáció is lehetséges.¹¹² Számtól függetlenül több apszis esetén az átlagos sírkamránál nagyobb, vagy jóval nagyobb épülettel lehet számolni. Sopianae északi temetőjében ez idáig három többapszisos épület ismert: az I. és II. számú Cella Trichora, valamint a Cella Septichora. Pécs közeléből meg kell még említeni a Kővágószőlősen talált mauzóleumot,¹¹³ amely egy háromapszisos épület, alaprajzilag a pécsi mauzóleum és a cella trichora kombinációjának tekinthető. Mélységadat hiányában az íves fal elméletileg felszíni cella memoriahoz, és részlegesen földbe süllyesztett épülethez is tartozhatott. Felszíni emléképületnél mindenképp kell az északi irányban emelkedő felszínnek a teraszos szintkövetésével számolni.¹¹⁴ Az épület méretétől függ, hogy az íves falú épület összefügg-e esetlegesen a mozaikpadlós épülettel, azaz, az azzal való összetartozás elvileg lehetséges. A kifestéssel kapcsolatban elvileg itt is fennáll a lehetőség, hogy a festett vakolatdarabok nem az épület falán, hanem az afölötti bontási törmelékből kerültek elő.

A szarkofággal kapcsolatban egy halvány nyom feltételezhető mindössze. Mellette egy téglakonzol került elő, amely egy nagyobb épület tetőpárkányzatához tartozott eredetileg. Elképzelhető, hogy nem egy földbe beleásott temetkezésről van szó, hanem az egy épületen belül állt. A téglakonzol leginkább az épület tetőzetének puszt

¹¹² A Pannoniában előforduló alaprajzi variációkat és azok méreteit illetően: *MAGYAR* 2012.

¹¹³ *BURGER* 1987, 175. Fig. 175.

¹¹⁴ A II. számú Cella Trichora esetében a déli bejárat előtt két lépcsőfok volt kimutatható. – A szerző feltárása. Az I. számú Cella Trichorában a narthexnél 26 cm-rel magasabban volt a centrális tér padlószintje. – *TÓTH* 2017b, 289.

tulásakor kerülhetett a szarkofág mellé, esetleg bolygatáskor. Az íves fallal való összefüggés elméletileg lehetséges, de nem bizonyítható. Fejes mindenestre más szóba jövő épületfalat nem említ.

A mozaik esetében számos tényező ellentmondott annak, hogy a hozzátartozó épület építése és használata a temetőhasználat előtti időszakban történt, és így egy villa-szerű épülethez lehetne kötni. Ezáltal kizárásos alapon egy késő római kori temetői épülethez tartozott. A sírkamra az elhunytak számára készült, elzárt terébe nincs értelme mozaikpadlót készíteni. Így vagy egy cella memoriae, vagy egy félig földbe süllyesztett épület jöhet számításba elméletileg. Emléképület azért kevésbé valószínű, mert alatta temetkezésnek, leginkább egy sírkamrának kellene lennie. Erről pedig nincs tudomásunk. A 2,84 m-es mélység, akármilyen kezdőszintről is számoljuk, nem egy felszíni épületre utal, s a vastag löszös – homokos fedettség is inkább ez ellen szól. Leginkább egy részlegesen földbe süllyesztett épület jöhet számításba, a terepadottságokból kifolyólag, déli bejáratral. Mivel a temető északi szélén fekszik, építési idejét leginkább a 4. század 80-as évei – 5. század eleji időszakra lehet datálni, amit a mozaik összes formakincse is megerősít az ismert párhuzamok alapján. Hasonlóan a mintakönyvek alapján dolgozó vándor festőkhöz, vélhetőleg vándor mozaikkészítők is megjelentek Sopianaeben. Emellett azt is tudjuk, hogy egy „mérnök vállalkozás” is tevékenykedett a temetői épületek elkészülténél.¹¹⁵

Téglakonzol alkalmazása a tetőzet párkányzatának díszítésére, nem általános jelenség. Ezt a megoldást ez idáig a II. számú Cella Trichoránál lehetett rekonstruálni, azaz a temető legnagyobb ténylegesen megépült épületénél. Ezenkívül megfigyelhető volt még a mozaikpadlós épület környezetében: az 1927-es szarkofág mellett, a Cella Septichora belső terében, és attól keletre a VIII. és IX. számú temetői épület területén. Ugyanezen előkerülési helyek lokalizálhatók a zöldmázás tetőfedő cserepeket illetően is.

A mozaikpadló, téglakonzolok, zöld mázás tetőfedő cserepek egy nagyobb méretű késő római épületre utalnak a Martyn ház helyén, és környezetében. A fentebbi következtetések alapján egy részlegesen földbe süllyesztett, egyterű épület lehetett leginkább a Martyn ház alatt és előtt.

Az 1927-ben, 1938–1940-ben, 1940–1941. évben és 2005–2006. évben talált festett vakolatdarabok a Martyn ház környezetében az itt álló épület méretére nem feltétlenül utalnak,¹¹⁶ de jelentőségére mindenképp.

Az épület méretére egy közvetett adattal lehet következtetni: az egykori Cella Septichora felett a betöltés tömörödésével keletkezett felszínmélyedést, méter vastagon máshonnan odakerült bontási törmelékből származó habarcs- és vakolatdarabokkal töltötték fel az Árpád-kor időszakában. Ez a nagymennyiségű anyag mindenképp egy nagy, és kifestett falú épületre utal. Ráadásul a bontásból visszamaradt anyag egy része még a Káptalan u. 6. telektől délre is megfigyelhető volt. Mindez arra utal, hogy a Martyn ház helyén, és vélhetőleg részben attól délre, egy nagyméretű késő római temetői épület emelkedett.

Az épület, és a hely jelentőségét az utóéletre vonatkozó adatokkal is alá lehet támasztani. 1938–1940-ben, 1940–1941. évben és 2005–2006. évben is csontvázas sírok kerültek elő a Káptalan u. 6. és 8, valamint az attól délre eső területen. Kelet-

¹¹⁵ A két cella trichora felszíni épülete nem más, mint két oldalsó apszissal megtoldott Ókeresztény Mauzóleum, azaz egy tervrajz két változata. Ezenkívül az apszisívek alapján a Cella Septichora is ide köthető. A különböző „iparágak” képviselői akár egy vállalkozáshoz is tartozhattak.

¹¹⁶ A kisméretű Korsós sírkamra is festett volt, de festett sírok is ismertek (pl. XX. számú sírkamra keleti sírja vagy az ikersír az Apáca utca 8-ban).

kezésüket a 9.(?), 10–11. századra lehet tenni. E sírmező egy templomként használt, felújított késő római kori temetői épületre utal.¹¹⁷ Nagyobb, a kora középkori viszonyok alapján templomként értelmezhető épület az adott hely legmagasabb pontján emelkedő mozaikpadlós épület lehetett,¹¹⁸ amelyhez talán még tornyot is hozzáépítettek utólagosan. A 9. században, a meginduló kora középkori településfejlődés egyik központja a mai Martyn ház körüli területen volt. Ezt a Karoling-korra datálható kerámiaanyag bizonyítja. Nagy mennyiségben került elő a Cella Septichorától keletre a természetes lösz feletti zárt, szürke feltöltődés rétegből, valamint a XXIV. számú temetői épület környezetéből bolygatott viszonyok között.

Az épület pusztulására vonatkozóan csak közvetett, de logikus adatokkal rendelkezünk. Már többször utaltunk a vastag és nagy mennyiségű bontási törmelékre a Cella Septichora helyén és attól K-ÉK irányban, valamint arra is, hogy ez a felújított és templomként használt egykori X. számú (mozaikpadlós), késő római temetői épületből származhat. Ennek legvalószínűbb ideje a tatárjárás utáni időszak. Talán eleve leégett a vész ideje alatt, erre utalnak a faszenes maradványok a felhalmozott törmelékes anyagban. Ha igazak az elképzeléseink az épület kora középkori történetére vonatkozóan, akkor ez az épület lehetett az egyik az öt közül, amelyek a település nevét adták.

Felhasznált irodalom

- SZ. BURGER A.* 1987: The Roman Villa and Mausoleum at Kővágószőlős. Excavations 1977-1982. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30-31 (1985-1986), 1987, 65-228.
- BUZÁS G.* 2016: A középkori pécsi püspökvár. In: Heidl Gy. – Raffay E. – Tüskés A. (szerk.): Echo Simul Una Et Quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére. Pécs, 2016, 75-103.
- BUZÁS G. – TÓTH ZS.* 2020: Új régészeti feltárások a pécsi Püspökvárban. In: Várak kastélyok templomok Évkönyv 2020, 6-11.
- FEDeles T.* 2021: Pécs településszerkezete a középkorban. In: Fedeles T. (szerk.): MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 8. PÉCS. Budapest – Pécs, 2021, 22-33.
- FEJES GY.* 1927a: Római kori emlékek Pécs csatornázásánál. In: Dunántúl napilap, XVII. évfolyam, 87. szám, 1927. április 17, 9-10.
- FEJES GY.* 1927b: Pécs, Káptalan utca 6. Jegyzet az épület előtt előkerült emlékekről. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Adattár 682-80.

¹¹⁷ Az attemplom alatti, késő római temetői épületet és az I. számú Cella Trichora épületét is biztosan felújították és azok körül is temetkezések figyelhetők meg. Ezekről: *TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI* 2020.; *TÓTH* 2017b. Ezenkívül a II. számú Cella Trichora is használatban lehetett. - *TÓTH* 2017a, 69. és 75.

¹¹⁸ Ugyanez mondható el a természetes törésvonal nyugati oldalán, a székesegyház attemploma alatt talált részlegesen földbe süllyesztett temetői épületről is.

- FÜLEP F.* 1977: Roman Cemeteries on the Territory of Pécs (Sopianae). Budapest, 1977.
- FÜLEP F.* 1984: Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population. Budapest, 1984.
- FÜLEP F. – SZ. BURGER A.* 1979: Baranya megye a római korban. In: Bándi G. (szerk.): Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Pécs, 1979, 223–328.
- FÜLEP F. – BURGER A.* 1981: Pécs város régészeti topográfiája I. Római kor. Budapest, 1981. (kézirat)
- GÁBOR O.* 2005: Suburbanum Sopianarum: Az antik Pécs város környéke és vonzáskörzete. In: Szirtes G. – Vargha D. (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs, 2005, 9–23.
- GÁBOR O.* 2008: Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei (PhD doktori értekezés). Pécs, 2008.
- GÁBOR O.* 2013: Sopianae ókeresztény temetőjének épületei. In: Vonyó J. (főszerk.) és Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 195–222, 281–285, 320–323.
- GÁBOR O.* 2016: Sopianae késő antik temetői épületei. Kaposvár - Pécs, 2016.
- GERECZE P.* 1899: Pécsi Püspöki Múzeum. In: Archaeologiai Értesítő 19 (1899), 379.
- GERECZE P.* 1907: Cím nélkül: Válasz *SZŐNYI O.* 1907b-re. In: Archaeologiai Értesítő 27 (1907), 178–179.
- GOSZTONYI GY.* 1939: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
- GOSZTONYI GY.* 1940: A pécsi hétkaréjos temetői épület – Ein altchristliches Gebäude mit 7 Apsiden in Pécs. In: ArchÉrt III. folyam I. kötet (1940), 56–62.
- GOSZTONYI GY.* 1943: A pécsi ókeresztény temető. Pécs, 1943.
- HAAS M.* 1845: Baranya. Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Emlékirat, mellyel a' Pécssett MDCCCXLV aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik Nagykeri Scitovszky János, pécsi püspök, cs. k. valóságos benső titkos tanácsnok, a' szépművészetek, bölcsészet és hittudományok' tanára, a' kir. magyar természettudományi, római t. arcadiai társulat' tagja, a' m. orvosok és természetvizsgálók' VI nagy gyűlésének elnöke. Szerkeszté Haas Mihály. Pécs, 1845.
- HAAS M.* 1846: Baranyának római, magyar és török régiségeiről. In: Magyar orvosok és természetvizsgálók Pécssett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pécs, 1846, 216–233.

- HAAS M.* 1852: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U. I. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Fünfkirchen, 1852.
- HUDÁK K. – NAGY L.* 2009: Megfestett Mennyország. Barangolás a pécsi ókeresztény temetőben. Örökségi füzetek 6. Pécs, 2009.
- KÁPTALAN VÍZ* 1977: Pécs Káptalan u. vízellátása 1977. (Műszaki rajz) Janus Pannonius Múzeum Régészeti Adattár 659/80.
- KÁRPÁTI G.* 1979: Pécs, Káptalan u. 6-8. In: Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 32. (1979), 50.
- KRAFT J.* 2006: A pécsi ókeresztény temető geológiája és felszínének fejlődése. Pécs, 2006.
- KISS Á.* 1973: Roman Mosaics in Hungary. Budapest, 1973.
- KOVALICZKY G. – NAGY E. – TÓTH ZS.* 2021: Népvándorláskor. In: Fedeles T. (szerk.): MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 8. PÉCS. Budapest – Pécs, 2021, 18–22.
- KŐFALVI CS.* 2024: Pars pro toto. Kísérlet a császárkori mintakönyvek rekonstrukciójához Pannoniában (PhD doktori értekezés). Pécs, 2024.
- LÁNYI V.* 1990: Villák és vidéki kőépületek. In: Mócsy A. – Fitz J. (szerk.): Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 222–234.
- LÓCZI D. – GYENIZSE P.* 2013: Pécs természeti környezete. In: Vonyó J. (főszerk.) és Visy Zsolt (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 15–36.
- MADAS J.* 1972: Helyszínrajz az 1722. évi Pécs-belváros utcáiról és telkeiről. In: Baranyai Helytörténetírás 1971. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 1972, 21–35 és 281 (térkép).
- MADAS J.* 1978: Pécs-belváros telkei és házai - Adatgyűjtemény (Bezerédy Gy. szerk.). Pécs, 1978.
- MAGYAR ZS.* 2012: Késő császárkori sírépületek Pannoniában. In: Archaeológiai Értesítő 137 (2012), 125–144.
- MAGYAR ZS.* 2015: A pécsi késő római temető X. számú sírkamrája./ Burial Chamber Number X of the Late Roman Period Cemetery in Pécs. In: Magyar Régészet online magazin. 2015, ősz. www.magyarregeszet.hu
- NAGY L.* 1938: Pannonia Sacra. In: Serédi J. (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Budapest, 1938, 29–149.
- NAGY T.* 1990: Sopianae – Egy új városmonográfia margójára. In: Antik Tanulmányok XXXIII (1987–88), Budapest, 1990, 218–245.
- PETROVICS E.* 1983: A pécsi káptalani házak. Pécs, 1983.

- PLEIDELL A.* 1934: A magyar várostörténet első fejezete. In: Századok LXVIII. évf. (1934), 276–313.
- POZSÁRKÓ CS. – TÓTH I. ZS. – VISY ZS.* 2007: Sopianae: A cella septichora és környéke. Beszámoló a 2005–2006. évi régészeti feltárásról. In: Ókor VI. évfolyam (2007) 3. szám, 84–90.
- PÓSTA B.* 1897: Baranya vármegye története az őskortól a honfoglalásig. In: Várady Ferencz (szerk.): Baranya multja és jelenje 2. kötet. Pécs, 1897, 5–208.
- SUDÁR B.* 2020: A török kori Pécs ábrázolásai. In: Vonyó József (főszerk.): Pécs története III. A hódoltság korában (1543 – 1686). Pécs – Budapest, 2020, 22–31.
- SUDÁR B.* 2021: Pécs, török kori topográfiája. In: Fedeles T. (szerk.): MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 8. PÉCS. Budapest – Pécs, 2021, 33–41.
- SZŐNYI O.* 1906: A Pécsi Püspöki Múzeum kőtára. Pécs, 1906.
- SZŐNYI O.* 1907a: A pécsi őskeresztény sírkamra. Budapest, 1907.
- SZŐNYI O.* 1907b: A Pécsi Püspöki Múzeum kőtára (Válasz Gerecze Péter könyvbírálatára). In: Archaeológiai Értesítő 27 (1907), 175–178.
- TÓTH ZS.* 2011: A Cella Septichora Pécs első középkori székesegyháza? In: Pécsi Szemle 2011 nyár, 3–13.
- TÓTH ZS.* 2016: Sopianae késő római kori ókeresztény temetője és az első középkori székesegyház. In: Heidl Gy. – Raffay E. – Tüskés A. (szerk.): Echo Simul Una Et Quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére. Pécs, 2016, 43–74.
- TÓTH ZS.* 2017a: Esettanulmányok római kori épületek „életútjáról” Pécs területéről. In: Varga Sz. (szerk.): Vészterhes idők a Mecsek alján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Pécs, 2017, 41–86.
- TÓTH ZS.* 2017b: Régészeti kutatások Sopianae északi temetőjében: az I. számú Cella Trichora 2013–2014. évi kutatásának eredményei. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54. Pécs, 2017, 267–304.
- TÓTH ZS.* 2021: Természeti adottságok. In: Fedeles T. (szerk.): MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 8. PÉCS. Budapest – Pécs, 2021, 7–8.
- TÓTH ZS.* 2023: Észrevételek a pécsi székesegyház alatti csatornához. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 56 (2023), 91–126.
- TÓTH ZS.* é.n.: Előzetes jelentés a pécsi Dóm téren végzett 2018–2019. évi régészeti kutatásról. (Kézirat)

- TÓTH ZS. – BERTÓK G.** 2020: Jelentés Pécs, Káptalan utca 6. Műszeres lelőhely felderítés (Földradaros felmérés) 2020.05.15. (Kézirat)
- TÓTH ZS. – BUZÁS G. – NEMÉNYI R.** 2020: Előzetes beszámoló a pécsi székesegyház altemplomában végzett 2019. évi régészeti kutatásról. In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 4. Pécs, 2020, 9–70.
- TÓTH ZS. – KOVALICZKY G.** 2021: Római kor. In: Fedeles T. (szerk.): MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 8. PÉCS. Budapest – Pécs, 2021, 11–18.
- TÓTH ZS. – POULET D.** 2022: Pécs ókeresztény öröksége Vezető a pécsi világörökség helyszíneihez. Pécs, 2022.
- TÖRÖK GY.** 1942: Rómaikori sírkamrák Pécs Felső-Sétátéren. In: Archaeológiai Értesítő III. folyam III. kötet (1942), 207–215.
- VADAY A. – GÁBOR O.** 2022: The Fate and Reconstruction of a Mosaic Floor at Pécs. Egy pécsi mozaikpadló sorsa és rekonstrukciója. Pécs, 2022.
- VISY ZS.** 2013: Sopianae településtörténete. In: Vonyó J. (főszerk.) és Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 93–152.
- VIZI M. – GERE L.** 2015: Pécs Dóm tér műemléki vizsgálata. Szekszárd, 2015. (Kézirat)

Képek jegyzéke

1. kép	Ábra: Tóth Zsolt
2. kép	Fotó: Tóth Zsolt
3. kép	Forrás: Gábor 2013, 207. 13. ábra
4. kép	Forrás: Káptalan víz 1977
5. kép	a. Fotó: Füzi István – Janus Pannonius Múzeum; b. Forrás: Gosztonyi 1943, 33. 13. rajz
6. kép	Forrás: Kraft 2006, 33. és 38. oldal ábrája
7. kép	Fotó és ábra: Tóth Zsolt
8. kép	Forrás: Sudár 2020, 24. 3. ábra; Rajz: Tóth Zsolt
9. kép	Ábra: Tóth Zsolt
10. kép	Fotó és ábra: Tóth Zsolt
11. kép	Fotó és ábra: Tóth Zsolt
12. kép	Fotó: Tóth Zsolt
13. kép	Fotó és ábra: Tóth Zsolt
14. kép	a. Ábra: Tóth Zsolt; b – e. Felmérés: Bertók Gábor